

प्रवेश सं० _____

विषयः धर्मशास्त्रम्

क्रम सं० _____

ग्रन्थ लिख्यली सेतुः

ग्रन्थकार श्री नाटपण भट्टः

पत्र सं० १-४७

"जया प्रभुनाम्,"

श्लोक सं० _____

अक्षर सं० (पंक्तौ) ५१

पंक्ति सं० (पृष्ठे) ८

आकारः १०, १४, ३.४

लिपिः देवनागरी.

आधारः ३१.

वि० विवरणम् ५.

आ. २१६७

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—१६५१—५० ०००

13887

५३३

वेद ६३

पुस्तक

गन्धर्व-अभिलेख (ग)

नं. ३९२६

निरस्तुतीशेनु गयो प्रकरणा पञ्चांगि ५०

ग-अ
॥१॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ वा

गुरुज्योति ॥ १॥ नवाखिलेश्वरधुरंधरं परमादाधरं दुर्ध्वं च तावकं । सदहमुत्साया ॥ २॥ दरेमया गथा कार्यं
मुदीयति धुना ॥ २॥ सुतादिकर्तृकं यस्याश्चाहं ब्रह्मासमक्षितो पित्राद्युद्देश्यफलदेसागयायातो विकाराश्चाननुपु
त्रादिकर्तृका कृडाश्चाहं देह्यपित्रादिषु स्वर्गादिफलं भवतीत्यनुपपन्नं । कर्मसिः कर्तव्यं फलजननात् । शास्त्रियं
फलं प्रयात्तरितं नृणां वादिति तृतीययायात् । अन्यथातिप्रसंगात् । यद्यपि च जातेश्च विवाकर्तव्यं फलमुच्ये
ततथापि श्राद्धे पित्रादीनां देवतात्वात् तस्यां वकर्मणा फलजननात् ज्ञाननेवातस्यैव विकारिणा पातो देवतात्वाभावे
पत्नैरुभयस्य तायां वफलसात्केता विकारिकारितया कर्मप्रतिपाद्याद्देवतात्वेन तत्त्वव्यवहारेण वादेकप्रति
योमिकैकनिष्ठगुणप्रधानत्वावरूपवैरूपस्य च वाजपेयाविकरणन्यायनासेत्वाज्जातेष्टोपुत्रस्य देवतात्वाभावे

तेषां विरोधानां भावादकर्तृनिष्ठफलजननेव कर्तुरप्रवृत्त्यापत्तेर्विश्वः कर्तृसमीहितसाधनतावगमकत्वं प्रवर्तकत्वमात्रं
तात्त्विकतत्त्वान्तरार्थप्रवृत्तौ च तावतेव प्रवर्तकताविनिर्वाहात् पित्रादिगतफलाभावापत्तेरन्यतराणां पापपत्राबुलया
गतफलांगीकारकल्पना ह्येतायां गतिर्यथा तत्फलकृतेरर्थवादतया युपपत्तेरकर्तृतामिच्छेत्फलस्य गत्यात्वा
प्रकुर्वीत श्राद्धे पुत्रः समाहित इत्यात्मनेपदानुपपत्तेरनुपपत्तिरेवायदावशास्त्रफलशब्देनापूर्वव्याख्यायते तदा
यपूर्वस्य प्रयोक्ता कर्तृतामिच्छात्फलाकुरावस्थाया एवापूर्ववादपूर्वफलयां स्वसमाताविकराण्यनियमादय
थान्यत्रापूर्वमन्यत्रफलमित्यतिप्रसङ्गेन गत्याश्चाह्यपित्रादिनिष्ठफलोत्पत्तिरिति चेत् ॥ अत्रात्र्यते ॥ यथायसि
च जात एतामिष्टिनिर्वपति पूत एव स इति शास्त्रवत्तातीत्यन्यायेनापि वा कर्तव्यं पित्रादिफलमेवमत्रापि वक्ष्यमा
णानानापुराणवचनशास्त्रादिषु फलोत्पत्तिः । फलसंयोगश्चोदितेन स्यादशेषभूतवादि तत्वावुत्किंचन्याया

तानवातिप्रसंगादिशास्त्रैर्वनियामकत्वात् देवतासंस्कारकैश्चावाहनादिभिर्देवतायामपि संस्काराख्यफलजननात्। प्रधानफलस्यापि वचनान्न ता मिता। नास्ति स्वतः स्याति भार इति यायात्। वचनाच्चोभयरूपतायागादिकर्तरीष्टे वा कर्तृतया गुणज्ञावात्। लिखेनवप्राधायात्। न च वेरूपी। स कृदुच्चारणे हितम्। अस कृदुच्चारणे चैकस्यापि यागकर्तुरिव तानुविरोधाय। स कृदुच्चारणेऽपि क्वचिदध्ययनविद्यादौ च। अगस्याभ्ययने प्रतिसंस्कार्यत्वादर्थज्ञाने प्रतिवगुणमावृत्तदोषी कियते किमु ता स कृदुच्चारणे। न च विधेः प्रवर्तकता व्याघातः। आरब्धसत्रकृतयुजमानप्रतिनिधीभूतपुत्रादिव ज्ञातेष्टोऽपि तदव्यफलस्यापि कर्तृसमीहितत्वे तस्याधनता बोधनेन प्रवर्तकतोपत्तेः। अतएव कर्तृप्रवृत्तिरूपपपत्रानवात्मनेपदानुपपत्तिः। न हि कर्तृसमेवेतता कर्त्रेति प्रयत्ना। आधानज्याहवनीयत्वादिफलस्यापि समवेतत्वेन समिदधीतित्यात्मनेपदानुपपत्तिप्रसंगात्। किं तु कर्तृसमीहितत्वं। तथा च ज्ञातेष्ट्या पुत्रगतपूतत्वादिलनने

पि अग्निसाध्यकर्मजन्मफलस्यात्मीयता बोधकाधानवाक्यानात्मनेपदवदत्रापि तदविरोधप्रशयित्वात् फलस्यापि कर्तृसमीहितत्वात्। किं वा। नवात्रपुत्रव्रतवर्चसादिफलमपि तु स्वपुत्रव्रतवर्चसादितत्वं कर्तुरेव भवतीति तत्र रत्नोक्तीत्याप्ततत्त्वं कर्तृवदुद्धतपितृकवस्थापि कर्तृफलत्वादात्मनेपदविरोधः। तस्माद्वचनवशात् कृदुच्चारणफलस्य पित्रादिगतत्वेन काम्यमानत्वात् तत्रैवात्यन्त्रिः। अपूर्वतुल्ये विद्वत्तः। कर्तृयैवेति। यागादिव फलं तद्विशिष्टादिद्वारेणासीदतीति वार्तिकाद्यागशक्तात्मकस्यापूर्वस्यान्तरगतया क्रिया अग्नवसननात्। विहितक्रियायै कर्तृयैवाद्दृष्टमिति नियमाच्च विहितक्रियायै कर्तृयैव फलमिति नियमो हि वचनेनापोद्यते अदृष्टे नु तत्रास्ति। श्येनजन्मवैरिमणावकर्तृगतादृष्टेनैव व्यधिकरणकार्योत्पत्तिमात्रबोधनेन वचनोपपत्तेरपूर्वस्या क्रियावैयर्थ्यविकारणताया नावात्। वचनाच्चापूर्वफलयावैयर्थ्यविकारणता ततएव नातिप्रसक्तिरपि। नवासेकैककार्येति स्यापत्तिः। अदृष्टवतो व्यपकतयाव

मप्रणा
॥३॥

रिदि शब्दवपितृदेशेपिसत्वात्संवंधसंलयात्तत्रकाशीमरणदिपुनर्नात्रापदो तददृष्टनाशात्पिपुनर्स्वर्गस्थितिर्वा
 च्छेत्तुमशक्यफलनाशतयापितृस्वर्गात्वेनाशानुपपत्तेः स्वगतभोगजनकाददृष्ट्यैवमुक्तिविरोधिवादिता। अथेत्
 ॥ फलवत्त्वपूर्वमिति सूत्रमशक्त्यात्मकेवात्फलमेवोपजायतइतिवार्तिकाफलोत्पत्त्यावस्थाया एव पूर्ववात्फलस्यव
 वचनात्तितर्ह्युत्पत्तेः विहितक्रियाकर्तृगतयापारद्वाराफलजनिकेसुत्तर्गप्यतएववाध्यते। यत्तत्तरंमत्तयाफलोपपा
 दकत्वाच्चफलाश्रयेतत्तत्कल्पनमिति। तत्रासाधनान्तरं गतयासम्भूतोपपादकतयाचकर्तृगतत्वस्यापिमुवचनेना
 स्याद्विशेषकत्वात्तस्मादुक्तयुक्तैवापूर्वकर्तृरिफलमितिवा। फलेतुचवनात्त्रिआदिस्थितिपित्रादिस्वर्गकामपुत्रादि
 शतकूपारासमहादानादिश्रवणमेवव्यायः। नचोदृष्टेयुद्विपित्रादिगतंफलेतर्हिकाशीमरणदिनापूर्वमेवमु
 क्तैपितरिसंगस्यापिवैदिककर्मणोवैफल्यापत्तिः। अत्रकोविदः। फलिगतादृष्टेत्यत्रपदोपपत्तौपितरिदोषात्तावा।

1194

द्योगिष्विविहितक्रियायितादृष्टनिका। अदृष्टोत्पत्तौ स्वरूपसतो दोषस्यांस्त्यैवेणुपाताय याविघ्नहेतुदुरितश्रु
येनानुष्ठितमंगलदुरितघ्नं संतजनयति स्वरूपसतो दुरितस्यां स्यात्तावदिति तत्रांगत्वावेदकश्रुत्याद्यलवात्
। दुरितघ्नं सेतुघ्नं सञ्जाभायादेव प्रतियोगितया तदपेक्षा। अस्त्वाः पूर्वोत्पत्तावंगता। तथापि कर्मणि बालावात्सा
गकर्मणो नैष ह्येको वारयेत्। कर्तृगता पूर्वपक्षे चानुपपत्तिस्तदवहेत्। अतो न्ये एवमाहुः। काम्ये अवाधितायां विष
यकामनधिकारितादकेदिका। मुक्तैव स्वर्गादिकामनाया बाधितविषयत्वादेव तदधिकारिकृतत्वादिवैफल्यनदोषा
य। एतच्छरीरावच्छेदेन स्वार्थतया गविमनुष्णोत्पत्तिर्यावासर्वकामावाप्तिसाधनदर्शपूर्णमासानुष्ठानवत्। यद्व
। फलावश्यं भावनिश्चयात्मकश्रद्धायाः कर्मणा वादिह्यवाधादेव तदसंभवादनेगकत्वादेव फलात्वावः। इत्यत्र तत्र
ज्ञानैरनुष्ठितकर्मस्वप्नेष्वेव निरिति। इदं नमो भगवते गणेशाय नमः। काशीमरणदिनामः

ग-प्र

णांगया आश्चाननुष्ठांनोपायासकलोऽष्टापरिवरा वज्ररागावातका उतापापतरसातिवामवाहपाल
 वायतिराकरणवसुवेधोगया आइ प्रयोजनमिति समाधिः ननु कथं प्रत्यक्षमाभावाद्यतासर्ववनेषु फलश्रवणादिति
 वेत्ता उच्यतेऽपि त्रुणापाकरणस्यावश्यकत्वाद्वापि उदानेन पितृणामष्टाभवेदिति वचनाच्चमयश्चावस्यतदर्थत्वात्
 वश्यकता जीवतो वाक्यकरणस्य त्वद्भूरिभोजनभक्त्यर्थं पिंडदानाच्च त्रितिः पुत्रस्य पुत्रतेति वचनेऽपि त्रुणापाकरण
 स्य पुत्रकार्यकारिता पुत्रताशुद्धलक्षिता प्रयोजनं गम्यते। गार्गाश्चात्र दातायः पितरस्तेन पुत्रिण इत्यत्रापि वमेवात्तस्मा
 द्वाह्मणस्य सोमविद्याप्रजमृणवाक्येन संयोगादिति वाद्ययिना वश्यककमनुष्ठानार्थार्थज्ञानस्य प्रयोजनद्वारेण
 धनयस्य वायाश्चादस्यापि प्रयोजनद्वारेण नित्यता अतएव कोमेतस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणस्य विशेषतः प्रदद्याद्विधि
 वार्त्तिडान् गार्ग्यो गार्गा समाहित इत्यावश्यकतोक्ता। अकरणो निदापितत्रैव प्रायाति गमने कथं यशक्तो नासि गच्छति शोचति

॥४॥

पितरस्ते वै दृष्टा तस्य परिश्रम इति तस्माद्वाक्ये पुत्रस्य नित्यां अतएव यथा शक्त्यनुष्ठेयो नित्येयथा शक्नुयादित्युपबंधा
 त्वात् तत्रापि सकृदकरणमेव नित्यातावत्तैव शास्त्रार्थसिद्धेः। आष्टेति बोधकवीभाष्यभावाच्चत्वात् नुमास्यवत् पुनः करणे
 युफलाधिक्यतद्देवनन्त्रावश्यकता सकृद्व्यासिगमने सकृद्विदुः प्रपातनमित्यादिवचोप्याद्यस्यावश्यकत्वात्
 ननु द्वितीयादेर्निवारणार्थं परिसंख्यापत्तेः। तत्रापि प्रथमयात्रायां येषां प्रेतत्वं निवृत्त्यर्थं प्रेतशिलायां पिंडदानं भोज
 स्फोटनं वक्तुं तेषां द्वितीययात्रायां न कार्यं तदनेन मृतानां उकार्यमेवा इतरच्च सर्वसर्वेषां कार्यमिति शिष्टाचारभूत
 स्मादमुक्ते पित्रादौ नरको द्वारस्वर्गजिह्मलोकावास्यादियथायथं फलं। पुत्रेऽपि त्रुणाप्रत्यवायाभावः सत्याकामनाया उ
 त्वादिववद्भूमाणां कर्तृगते फलेन वतीति सिद्धं।। इति नारायणद्विरविते त्रिस्तुलीसितो मया फलादिविचारः॥॥ अथा
 सामाद्यतो गया प्रपन्ना॥

[illegible]

पाणोपुणं पिदणोसवकारहमहस्तारतोआंगिरसतीर्थयात्रायांमुंडप्रश्नेगयायांचनेरुतेदेवपर्वतोतृतीयांकोवप
द्योचब्रह्महत्याविभुयतोतथावलभुदतीर्थयात्रायां। गयस्ययज्ञमानस्यगयस्येवमहाक्रतुः। आरुतासरितांश्रेष्ठागय
यज्ञेसरस्वतो। विशालीनुगयेश्चाकुरुषयःशमितव्रताः। गयस्येवेतिगययज्ञस्यतेनैवोपमानमतिप्रशंसार्थातथा। पुल
स्त्यतीर्थयात्रायां। ततोभायांसमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः। अश्वमेधमवाप्नोतिममनादेवनात्तत्राहपयरोनामवि
षुलोकेषुविश्रतः। यत्रदत्तपितृसक्तमवत्यक्षयमित्युत। महानधामुपस्थित्यतर्पयेत्पितृदेवताः। अक्षयानुप्राप्त्या
लोकान्कुलंचैवसमुद्धरेत्। ततोब्रह्मसरोगाह्णेद्रह्माराणोपशोभितोब्रह्मलोकमवाप्नोतिप्रभातामेवशश्वरी। ब्रह्म
णातत्रसरसिधूपः पुण्यः प्रकल्पितः। धूपप्रदक्षिणाकृत्वावाजपेयफलंलभेत्। ततोगाह्णेतराजेंद्रध्रुवकंलोकविश्र
तः। एकरात्रोषितोयत्रप्रपद्येत्तिलधेनुको। सर्वपापविशुद्धात्मासोमलोकं व्रजेद्भुवांतत्रविहंगमहाराजअद्यापिषु

ग.प्र.
॥ ॥

महाभुजं। कपिलाय सवत्सवैर्पर्वते विवरद्वयि। सवत्सायाः पदानि स्मृश्यते द्यापितत्र वै। तेषूपसृश्य राजेन्द्रपदेषु
 दृष्टसंज्ञमाय किं विदुः शुभे कर्म तत्प्राप्त्यतिभारता ततोऽथ भ्रवटं गच्छेत्स्थानं देवस्य धीमताः। तत्तानीं तनस्मन्ना तत्र अग्नि
 गम्य दृष्टं ध्वजं। ब्राह्मणेन भवेद्दीर्घं व्रतं द्वादशवार्षिकं। इतरेषां अनुवर्णानां सर्वेषां पञ्चण्यति। उद्यंते च ततो गच्छेत्पर्वतं
 मीतनादितं। सा विद्या कृपदंतं दृश्यते भरतर्षभा। तत्र संश्रामुपासीत ब्राह्मणः शशि तत्र तः। उपासिता भवेत्संश्रामि
 न द्वादशवार्षिकी। यो निहस्वतत्रैव विद्यते भरतर्षभा। तत्रासि गम्य मुच्येत पुरुषो यो निसंकटात्। कृष्णशुक्ला बुधोपहो
 गायत्री यो वसेत्तृपा पुनात्या सप्तमं वैवकुलं तस्मिन् संशयः। अष्टम्या वहः पुत्राय द्ये कोपि गायत्री व्रजे तायजे तवाश्वमेधेन
 नीलं वा दृष्टुं तत्तज्जेत। ततः फल्गु व्रजे द्वाजं स्तीर्थं सेवितुं नराधिप। अश्वमेधं यः प्रोति सिद्धिं च परमां लभेत्। ततो गच्छेत्
 तराजं द्रुधर्मं दृष्टुं महाफलं। यत्र धर्मो महाराज नित्यमास्ते युधिष्ठिरा। तत्र कूपोदकं पीत्वा तनस्नातः शुचिस्तथा। पितृ

॥ ॥

च देवांश्च संतर्प्य मुक्तापो दिवं व्रजेत्। मत्तं गम्याश्च मत्तं महर्षिर्भविता ततः। तं प्रविश्याश्च मंथ्री मकुमशोक विनाशनेण
 वामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः। धर्मं तत्राग्निसंस्थं श्रवा विमेध फलं लभेत्। ततो गच्छेत्तराजं द्रुधर्मं
 । तत्राग्निं पूज्य राजेन्द्र ब्राह्मणं भरतर्षभा। राजसूयाश्च मेधाभ्यां फले प्राप्नोति मानवः शतं यथात्रायं। ततो मही
 धरं जग्मुर्धर्मं जेनाभिरक्षितं राजर्षिणा पुण्यं कृता गयना नुपमं द्युतं। ततो गाय शिरीयत्र पुण्यं वैव महा नदी। कषिजु
 ष्टं महा पुण्यं तीर्थं ब्रह्मसरोजुलं। अगम्यो भगवाच्च त्रगतौ वैवस्वते प्रति उवास वसुपेयत्र धर्मराजः सनातनः। सर्वोसा
 मविता यत्र स मुद्धे दो विशापते। यत्र स निहितो नित्यं महादेवः। पिनाकं दृक्। तत्र ते पांडवा वीराश्चातुर्मीस्ये स्तदे निराज
 धियजेन महता यत्राक्षयवटो महाशः। अक्षयौ देवयजने अक्षयं यत्र वै फलाते। तत्रोपवासोऽथैव कुनियतमानसाः। वा
 उमीस्ये नायजेत आर्षेण विधिना तदेति। तथा धौम्यतीर्थं प्राप्नोति। पूर्वं प्राचीं दिशं राजनराजर्षिणां सेवितो। रम्यो

ग.प्र.
॥७॥

तेकीर्त्तयिष्यामि युधिष्ठिरयथामतिप्रसंगिरिवः पुण्यदेवराजविसेवितः शिवं ब्रह्मस रोयत्रसेविते त्रिदशभिः।
यदर्थं पुरुषया घृतीर्त्तयति पुरातनाः। एष्ट्यावद्वशं पुत्रा यद्येकोपि गायं ब्रजेत। उन्नायति सेतया दशपूर्वा नृदशाप्या
नामहासदी वतत्रैव तथा गाय शिरोऽप। यात्रासौ कीर्त्तये विधैरक्षय्यकरणो वदः। यत्र दत्तं पितृभ्यो नृमहाये भवति प्रभो
। सावपुण्यजलायत्र फल्युनामामहानदी। वज्रमूलफलावापिकौ शिकी भरतर्षभ। पात्रे स्मृतिवदे। कीकटे पुगया पु
। एषा पुण्यराज्ञं हृदयं। अवनस्याश्म ४ पुण्यो नदी पुण्य पुनः ४ पुना। यत्र गाय विवरति ब्रह्मणा परिकीर्त्तिता। एष्ट्या उ
। त्यादि। तथा। किमस्माकं कुले कश्चिद्दयायास्यतियः सुतः। श्रीणयिष्यति तान् गवांसं प्रपूर्वां स्रया परान्। मातामहानाम
। यो वं शक्तिरेषा निरतनी। रागायां वासु निवयं स्रज्ज्वाले स्यतियः सुतः। निलैः स्रज्ज्वाले पिदास्यते वज्रलो जलि। अरण्य
। जितयेवापि पिउदानं करिष्यति। प्रथमं पुष्करारण्ये नक्षिपेत दन्तं तं। वसिरारण्ये पुनः प्राप्य आहं नृत्वा प्रदास्यति। गद्याय

मि॥

धर्मधृष्टे वेत्यादि। वज्रनायनोऽस्रज्ज्वाले यतिर्यपि। नरकलान् पितृं स्रज्ज्वाले नयति सत्वरः। कुले तस्य नराजं द्रप्ये तो जरातिके अनापे
तत्र मोक्षपदवी पिउदानां ब्रजति। एको रूक्षिस्तपवराय हस्रज्ज्वाले पुष्पमधोसलिलं ददाति। आघ्राश्च मिताः पित
रश्च तन्ना एकात्रियाद्यर्थकरी प्रसिद्धा। गायोपि उदानां नृनां च दानं प्रशस्यते। एकेन पिउदानेन तन्नाये मोक्षामितः। इत्यादि।
नं प्रवरं वदंति वस्रप्रदानं वतथा मुनीनां। गायोपि उदानां नृनां च दानं प्रशस्यते। एकेन पिउदानेन तन्नाये मोक्षामितः। इत्यादि।
वक्ष्येतीर्थं वरं पुण्यं आदादौ सर्वतारकं। गायोपि उदानां नृनां च दानं प्रशस्यते। एकेन पिउदानेन तन्नाये मोक्षामितः। इत्यादि।
त्रं ब्रह्मादिकोक्तिं। कांक्षंति पितरः पुत्रान्नरकादयं भीरवः। गायोपि उदानां नृनां च दानं प्रशस्यते। एकेन पिउदानेन तन्नाये मोक्षामितः। इत्यादि।
पितृणां मुत्सवो भवेत्। पद्मामपि जले स्पृष्ट्वा अस्मभ्यं किं वदास्यति। गायोपि उदानां नृनां च दानं प्रशस्यते। एकेन पिउदानेन तन्नाये मोक्षामितः। इत्यादि।
ज्ञानगाया आहं गोप्रहं मरणं तथा। वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे सुक्तिरेषा वदुर्विधा। ब्रह्मज्ञानेन नृनां च दानं प्रशस्यते। एकेन पिउदानेन तन्नाये मोक्षामितः। इत्यादि।

मरणोत्पत्तिं किं कुरुते वदनेन यदि पुत्रो गायं व्रजेत तत्रा गायपिंडप्रदानेन यत्फलं लभते नरश्च नतस्तु कं मया वक्तुं
कल्पकोटिशतैरपि इत्यादि एतान्येव ववता च मिपुराणेषु पिकमा न्यवेन ज्ञेयानि भारते दानधर्मेषु एष्टया बहवः पुत्र
पुष्टे कोपि गायं व्रजेत यत्रासौ प्रथितो लोके षडङ्गकरणो वदः गारुडे ब्रह्मवयः सारात्सरतरं व्यास गायसाहाय्यमुत्तमं
प्रवक्ष्यामि समासेन भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु गायामुरो न वत्पूर्ववीर्यवान्परमः सचातपोतप्यन्महद्यौरसर्वभूतोपतापने
ततः संतापिता देवांसु इदं वदन्ति हरिगताः शराणां हरिरुत्तेता न भवितव्यो शिवात्मनि पात्रिते स्य मया देहेतये सुबुधसुराहरि
कदा विद्धि वपूजार्थं दीरास्त्रैः कमलानिवा आनीय को कटे देशे शयनं वा करोहने विष्णुसाय विमूढासौ गदया विष्णुना हा
ः अतो गदाधरो विष्णुर्पयाया मुक्तिदः स्तुतः तस्य देहे लो गारुडी स्ति तः शुद्धे पिता महः विष्णुराहाय मर्यादां प्रापेदेवं न
विष्पति तत्राहं पिंडदानं मानादिकुरुते नरः सध्वं ब्रह्मलोकं च गच्छेन्नरकं पुनः गायतीर्थं परं ज्ञात्वा यागवकैः पित

महः ब्राह्मणान् पूजया मास रुद्धिं संसुपाता न तदीरसवंती दृष्ट्वा स्मितां व्यापदि शंततः नश्यन्ने ज्यफलानां च कामये
न्ते तथा सज्जतः पंचकोशं गायतीर्थं ब्राह्मणेभ्यो ददौ प्रभुः धर्मं गायामे नु लोभादे प्रतिगृह्यन्नादिकं स्मिताति प्राप्सदा प्रा
प्ता गाययां व्रह्मणा ततः मा भूत्रि पुरुषी विद्यामा भूत्रि पुरुषवने युष्माके स्यादो विवहानदी प्राणाण्यवताः शनिं स्याथि
तो ब्रह्मनुग्रहं कृतवान् प्रभुः लोकां पुण्या गायया ये आदिनो ब्रह्मलोकगाः युष्माके च्ये पूजयिष्यति ते रहं पूजितः सदा
ब्रह्मज्ञाने गायथाहं गो ग्रहे मरणं तथा वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे मुक्तिरेषा वदुर्विधा समुदाः सरितः सर्ववापी कूपहृदनिवा
मानुका मा गायतीर्थं व्यासपोतिनमं शयः ब्रह्महत्यासुरापाने स्यैयुर्वगता गमः पापेभ्यः शमं सर्वगया आह्वानं शय
ति यस्या गायथाहं कृतं तस्य ब्रह्महत्यादिपंचमहापातकनाशः फलमित्यर्थः असे स्मिता मृता ये वपश्चौरहताश्च ये
सर्पदंश गायथाहं मुक्ताः ध्वं व्रजेति ते एतदपि आहं हि श्यफलमेव गाययां पिंडदानेन यत्फलं लभते नरः नतस्तु

ग प्र
७

क्यंमयावकुंकल्पकोटिशैतैरपि। एतन्नुश्राद्धकृतेगतंफलमिति कश्चित्। गायपिंडदानस्ततिरियमित्य नोवायुपुराणि। श
मीपत्रप्रमानेनपिंडं दद्यात्तयाशिर ऊहरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतं सप्तगोत्राणि द्वापितामातावनार्याचनगिनी दुहि
ता तथा पिह माहृषसावैषां सप्तगोत्राणिवेविदुरिति। अत्रमाह गोत्रं माता महगोत्रं नार्या गोत्रं श्वशुरगोत्रं नगिनी दु
हितपितृषस्य माहृषस्य एण गोत्राण्यकुले तादृशसदीयानि। एतेषामेव गोत्राणामेकोत्तरं शतं कुलं लक्ष्यं। ए
तत्सुः पुरुषाः। तेयथा। तत्त्वनिविंशतिनृपाददशैकादशादशा अष्टाविति वगोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतमिति। पिह गोत्रे
तत्त्वानि २४। एतेष्वह्नादशपरि। तावन्त एवावरे। माह गोत्रे दशपरि दशैवावरे। इत्येवंविंशतिः। नार्या गोत्रेष्टौ परेष्टावरे इत्ये
वं। नृपाः षोडश। नारतेषां उशराजकोयेतथोक्तेः। नगिनी गोत्रे षड्वरे षड्वरे एवं ह्यदश। दुहितकुलेष्वपरि पंचदशै
त्रादयो वरे जामातावेत्येकादश। पिहृषस्य कुले तद्वंशुराद्याः परंपरा। तद्वंशोद्याश्च वरे पंचेत्येवं दशमाहृषस्य कुले

त ४

७५

२४

कृशुराद्याश्च वारः परेतद्गर्वाद्याश्च वारो वरे इत्येवं अष्टौ सर्वे समुदिता एकोत्तरं शतं भवंति। वापवीये गयामुरस्य शि
रसि प्रोषेपे तादि वर्जिते। छिता ब्रह्मादयो देवा गतः सोपि पवित्रता। की कटे पुगया पुष्पेत्यादि पूर्ववत्। अथ यत्रापि।
जीवतोर्वाक् करणस्य त्वं भुरि नो जनात्। गायया पिंडदानाच्च विभिः पुत्रस्य पुत्रता। कौमी गयो प्राणानुचंगेण यद्विश्वादे स
माचरेत्। तारिताः पितृस्तेन सथा। तिरपमोगति। अविष्मोत्रे श्रवणं द्वादशी व्रतं पुंसो कं विद्वि जं प्रतिष्ठेत्तु वने। हि मवेत सथा
साद्यतत्र त्वं तस्य सेनिधि। गाय शीर्षं तेषां त्वामर्षं वा अहमाचरात् श्रेयुक्ता ततो गत्वानिधिं प्राप्य गायाम्यो। प्रतानीकमशस्तत्र
वक्त्रे श्राद्धे दिने दिने। यस्य श्राद्धं करोति स यस्मिन् यस्मिन् दिने वणिक्। स सतस्य तदा घ्रादशयत्नाम नस्तु। अवीतिव महाभाग
प्रसादेन तवानघा। घेत प्रवो मया त्यक्तः। आप्तोस्मि परमां गतिमिति। गाय सशरायं गत्वा नृपः कश्चित्पितृनु संतर्पयेन्नरशदश पूर्वी
नृपरा नृविंशानात्मानं वपुना तिसः। स्थानं देहपरित्यागो गायया नृविंशीयते। श्राद्धं पिंडं प्रदानं वतया यो नृविंशीयते। वायुपु

ग-प्र
॥१०

राणि। आबंत्थायवेदं तं सङ्गमांसेपितृकये। कसङ्गासथालोहानंत्थायधकल्पेतापितृकयोराया। तथ्यागयाधर्मपु
 थेवसदसिन्नसणत्था। गायथ्रवदेवैवश्रद्धेतं महाफले। भरतस्याश्रमेपु। ऐमित्युपपतमेवैतो। मतंगस्य पदं तत्र दृश्यते सर्व
 मानुषैः। स्थापितं धर्मसर्वस्वलोकस्यास्यविदर्शनात्। यत्रैकवनं पुण्यपुण्यकृत्तिनिधिवित्। यस्मिनयाडु विशत्येति। यंस्योति
 दर्शने। तृतीयायां तथामदेतिः दीरायाश्चमंडलोमहाह्रस्वकोशिकादत्रेयाहमहाफले। मुंडपृष्ठपदेद्य। सत्रह्मसिगासेवित्
 । तत्रह्मसाद्विवेयीतिस्वशरीरेणमानवाः। दत्तंवापिसदाश्राद्धमकृत्यसमुदाहृतं। स्त्रावाकृणत्रयंतत्रनिः। जीणातिनरोत्तमः। मा
 नसेस रमिमात्वाश्राद्धं निर्वर्तयेत्ततः। उत्तरमानसेगावसिद्धिमाप्नोत्युत्तमांतस्मिन्निर्वर्तयन्श्राद्धं यथाशक्तियथावलेका
 मानसलभतेदियानुमोक्षोपायाः। अकृत्स्नशः। कौमी। गायतीर्थपरंगुह्यपितृणां वातिवत्त्वमो। कृत्वापिउपदानेननुनृयो जायेते
 नरः। सकृदयाभिगमनं कृत्वापिदुंददातिपः। पितरस्तारितासेनयास्यतिपरमार्ति। गथाभिगमनकहुंयः शक्तौ नाभिगच्छति।

१०

शोचति पितरस्तैवैवथा तस्यपरिश्रमः। गायंति पितरो गीतान्कीर्तयंति महर्षयः। गायंति स्मृतियः कश्चित् सोस्माचंतारपि
 ष्यति। यदि स्मृत्यातकोयेतः सुधर्मरतिवर्जितः। गायंति स्मृतिवंशेयः सोस्माचंतारपि ष्यति। एष्टव्यावहवः पुत्राः शीलवन्तो
 पुणान्विताः। तेषांनुसमवेतानीयद्येकोपि गायं ब्रजेत्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणकृत्तिलेखतः। पुदद्यादिधिवत्पिडा नृग्यां ग
 त्वासमाहितः। धन्यास्तखलुतेमत्तोगायां पिंडदायितः। कुलानुमयतः सप्तसमुद्रतया क्रियात्तरति। मात्स्यापितृतीर्थगा
 म्यानामसंबन्धीर्थवरं शुभं। यत्रासेदेवदेवेशः। स्वर्गमेवपितामहः। यत्रैवापितृभिर्गीतागाथाजागमभीशुभिः। एष्टव्यावह
 वः पुत्रायद्येकोपि गायं ब्रजेत्। यजेतवाश्रमेधेननीलंवाट्टमुत्सृजेत्। विष्णुः। आपि जायेत सोस्माकं कुलकश्चिन्नरोत्तमः
 । गथाशीर्षवटेश्राद्धेयानः। कुर्यात्समाहितः। यमः। एष्टव्यावहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः। तेषांवेसमवेतानां यद्येकोपि
 गायं ब्रजेत्। यजेतवाश्रमेधेननीलंवाट्टमुत्सृजेत्। वशिष्ठः। नेदतिपितरः तस्यमुकृष्टेरिवकषकाः। यद्गयास्त्रोददत्यजं

सि४

पितरस्तेन पुत्रिणाः भात्येगौरीस्त्वन प्रतिपादनं प्रक्रम्य वाराणास्यां विशालाक्षी प्रयागे नललिता तथा मया यमंगलाना
मकृतशोचैव सैहिकाया जवत्कः यदहातिगयास्तु अस्वमानं त्यमकृतो नरसिंहपुराणो शिवनद्यां शिवकराया यत्तत्र नाह
नां भवति परमात्मानं पश्यति समुद्यतो शिवनदीविहारनगरं स्ति वाराहपुराणो सन कुमार उवाच धन्यस्वमेव हि जसुराय
वर्ययद्देवदाक्षिरतं पितृंश्च श्रीणासि मंत्रव्रतं जप्य होमं गायं समासाद्य तथा त्रिपिंडैः शृणुष्व वाक्पुत्रपतिव भूव विशालनामा
सपुरी विशाला उवाच धन्या धृतिमान पुत्रः स्य विशालाधिपतिर्द्विजग्यान् पप्रच्छ पुत्रार्थं मित्रहं तातं ब्राह्मणां चो
रहीनसत्वाः राज्ञेऽपि हंस्तं पश्य पुत्रहेतोर्हं ह्यग्यायां विधिवदुपिं जाना क्रवं सुतस्ति मृदिता वीरसहस्रदाता सकल कि
तीशः इतीरिते ब्राह्मणैः सप्रहृष्टो राजा विशालाधिपतिः प्रपत्न्या ता समागतस्तीर्थं वरं हि जेश गयामिमां तद्गतमानसः स
न्नाग्रागत्य सोऽथ प्रवरं मुता श्रीगया शिरोयागपरः पितृणां पिंडप्रदानं विधिना प्रयत्नेनावद्विष्टुत्तममूर्तिमुक्ताम् ॥

रात
११

पश्यन्तं पुंसं सितरक्तहास्यं वाराणां किमिदं नवद्विः समुद्यते शंसत सर्वमेव कुतः हलं मे मनसि पृष्टं तौ सित उ
वाच अहं सितस्ते जतको स्मितातना म्नावहं तेन वकर्मणा च अयं वमेजनको रक्तवर्णो नृशंसक इह हाहा पापकारी अ
श्वेश्वरः श्राव परः पितरस्य कृष्णो नाम्ना कर्मणा दण्डितश्च एतेन कृष्णनहताः पुरावे जतान्यनेका नृपयः पुराणा एतौ
मृतौ ह्यवपि पुत्रगौडमवी विसंज्ञं नरकं प्रपन्नौ अश्वेश्वरो यं जनकः परोऽस्य कृष्णपिता ह्यवपि दीर्घकालो अहं वष्टु हं न
निजेन कर्मणा शकासनं प्राप्य सुदुर्लभं जतः त्वया पुनर्मंत्रविदा गायोऽपि उप्रदाने नवलादि मोना मोहायितौ तीर्थ
वरपसादादवा विसंज्ञं नरकं गतौ तौ पितृन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् श्रीणयामीति यत्तौ पुंलयादत्तमहि
दमातेनास्मद्युगायुगो जातो वाक्येन सत्तमातीर्थे प्रजावाह ह्यमपि हलोकेन संशयः तत्र पिंडप्रदानेन एतौ तव पि
तामहौ दुर्गतावपि संसिद्धौ पापादि कृतलिंगकौ तीर्थप्राव एषो व्रतं ह्यमस्यापि सत्तमपि उपि उप्रदानेन कुर्या

Indira College

दुर्हरां सुतः। एतस्मात्कारणसुत्रग्रहमेतौ विग्रहवात्रागतौ स्मिन्वंतैवैदुंयास्यामिसंघतां। एतस्मात्कारणद्वैयुज
 वानुधयोमयोद्यते। सकृद्व्याप्तिगमने सकृत्पिंडपपातने। दुर्लभं किं पुनर्नित्यमस्मिन्नेव यववृद्धिः। किमत्रोद्यते
 रेभ्यतव पुण्यमिति प्रतोयेन मयं गदापाणिदंष्ट्रो नारायणः स्वयं यतो गदाधरः साक्षादस्मिन्तीर्थे यववृद्धिः। अतो हि
 विरथा ततमेतीर्थमेतद्विजोत्रमा एतदनंतरं गदाधरसोत्रं रेभ्योक्तं तत्र त एवावगंतव्यं पिंडं तृपितामहां अतिताथा
 वं क्रुशेदी अमुकगोत्रममुकशर्माणपितरं स्वधानमस्य एयासीति प्रयुज्यमाणं दिनस्य अमुकगोत्रास्मृतिताम
 कशर्मात्प्यतामिदं तिलोदकं तस्मै ध्वेति प्रयुज्यान्तरं पितृवृत्तीणां यासीति प्रयुजीता। आगंतुनामंते निवेशइति।
 न्यायात्। एवं पितामहप्रपितामहयोपि। एवं शाखांतरं पिता कश्चिदुपि ह्यनित्यादिव ज्वववनं मूलं विवक्षितमिति
 संप्रदायः। ततश्च पितरं श्रीणयासीत्येवमाद्येकवचनं प्रयोज्यमित्यादातनापितरः शुभंतामितादिव देकस्मिन्नपु

यदेकं ४

परवमं न्यायेन वज्रवचनोपपत्तेः। मंत्रस्वरूपस्य पाठगमनादन्यथाभावे मंत्रत्वयाघातादविवक्षा कारणमावाचे
 ति। मातामहादावपि वज्रवचनं प्रयोज्यं न त्वेकवचनमूहितं योषकृतावसमवेतार्थस्य विरुद्धावहाभावात्। अदिति पा
 शानिति वत्। अत्र वाराहलोचनयाग्या आह्राप्तिवृद्धारः कर्तुः पुत्रप्राप्तिश्च प्रतीयते। तत्रैव विवाहोक्तो गायत्र्या हस्यो म
 यं फलत्वेन प्रयोजकमुत्तं कंतं दपि किमिति। तत्र विशेषादुभयप्रयोजकमतः। सकृद्वयोगादुभयमिच्छतीति कश्चित्त
 न्नयो गमिद्विचारविरोधान्। वज्रसामाप्रकारेण पित्रश्चरस्य हारत्वाच्च। अतस्तीर्थप्रभाव एकेनैव पुनसंहारश्लोकमालोच
 पित्रुद्धारस्यैव फलता। पुत्रोत्पत्तिस्तु श्रूयमाणपिवाजिनवतपदग्रहणवत्सत्त्वावाकगतायुराद्याशासनवच्चानुविष्टादि
 न्यतो न प्रयोजिके। परमे निरोतदपि मंदं। पुत्रार्थं पुत्रहेतोः सुतसंभविता सुताद्योत्पत्तिसंभवासा सुताप्तेरुभयमुपलताप्र
 वणात्। तस्य कारणं श्रूयमाणस्यापि पित्रुद्धारस्य हारवकल्यनात्। तथाव श्रूयते। उद्धृताये गया आह वज्रश्लोके उतपु

ने। मुञ्जते कृत्वा पञ्चावततेषां जायते कवित्वं नवापि पतंतं तस्मात्कृत्वा नाङ्गवतिभूमिपावेंशोक्ते दायुनः सर्वतरंति मही
तले। आगत्योस्मात्ततो लोकात्रिपत्यजग तीतलोपायाः पापां समायाति यो विंशेष्टाः शुभाचितामिति। नवयदिपि च्छु
रस्यहारता तद्विषयका मनाभावे केवलोद्धारार्थं आह मनुष्येतेति वाद्ये। वारहे द्वारत्वेनापि श्रुतस्य पि च्छुद्धारस्य पुरा
णांतरेषु फलत्वेन अवगात्तस्यापि मुत्तं त्रयो जकतोपपत्तेः। संयोगश्च त्वन्यायाश्च यो मने देने कस्यापि प्रयोजकत्वं
द्वारत्वेन विस्तृते। यथाग्निहोत्रहोमस्याग्निदियकामप्रयोगो साधनभूतदक्षिप्रयोजकता। इन्द्रियकामप्रयोगे वद
ध्वेन्द्रिये साध्यमाने द्वारतेति तस्मादुभयं फलं प्रयोजकं वा। किंतु योगसिद्धिर्न्यायनेकं स्मादप्याह प्रयोगादेकमेव जा
यते। तत्र यदा पुत्रार्थिना क्रियते तदा तदाग्निरिव फले उद्धारस्तद्द्वारा यदा नुपितं स हतिका मेणो नुष्ठा यते तदा तदे
व मुख्यफलमिति सर्वमकलंकं॥ ननु तथापि नानायोगिगता नोपि तद्द्वारा सुद्धारोत्तमफलतया वक्तुं शक्यते। नाता।

योतिजनककर्मणा फलधारयत्वात् तस्य प्रारब्धकर्मत्वात्। प्रारब्धकर्मण मुना मुक्तं दीयते कर्मत्येवमादिना भोगादेव कृत्य
प्रतिपादनात्। अथ भोगादेव तस्मिन्नेष्टे उद्धारो भवति। तद्विग्या आह मपार्थक्यं। तद्दिनापि प्रतिबंधापगमे च यमेव तत्सम
वादिति चेत्। उच्यते। वचनवशात् कर्मविपाकदानादिने वग्या आदेन प्रारब्धमपि नाशयते। किमिव वचननक्त्यं। इति न्याया
त्। ततश्च नानुक्तं दीयते कर्मति स्मृतिर्वचनिकवलव्यतिवधकाभावे सत्ये व प्रारब्धकर्मणा भोगात् कृत्यप्रतिपाद
यतीत्यविरो॥ ॥ इति श्रीमद्भट्टरामेश्वरसूरिसूनुनारायणभट्टविरचिते त्रिस्तुलीसेतो ग्या प्रकरणे सामान्यतो मा
या प्रशंसा॥ ॥ ६॥ ॥ राम॥ अथ गयोत्यतिग्या प्राशस्य निमित्तं ववाद्यपि पुराणमूलकमुच्यते। स पदं शतयोजनो
क्त्यः सष्टियोजनविस्तारितवली वग्या सुरश्च कोलाहलसंज्ञके गिरो दारुणतपस्तेपो तत्र यसा तापिता देवा ब्रह्म लोका
गत्वा तमृदुःखं वयं गयत यसाति पीडितास्तत्र शरणं भवेति। तान् ब्रह्मवाचं वंशि शरणां ब्रजामइति। ततस्तत्र गता न

ग-प्र
॥१४॥

ब्रह्मादीन् श्रुत्वा विष्णुं शरणं यास्यामः इति ततः सर्वे हीराब्जिगता विष्णुं उचुः। ततः कष्टेन प्रत्यक्षीभूतेन विष्णुना
 किमर्थं भवदागमनमिति पृष्टे तैर्मयकारेण निवेदिते सर्वं भवं तत्सर्वं गच्छेत्तु मया पितृनामस्य तद्वत्पुत्राणां रुद्रादुप
 द्यादिसहितो विष्णुर्ब्रह्मांशं तां किमर्थं तया तपःक्रियत इति पृष्ट्वा सर्वं पवित्रं भूमीर्यदि शोभे शरीरमति पवित्रमस्ति
 ति गयासुरेण वरेया वितेतथा भविष्यतीत्युक्त्वा स देवो विष्णुर्दिवंगतः। ततः स देहं दृष्ट्वाति पवित्रतया केविदृशं नेनाथेस्य
 र्शेन ब्रह्मलोकं गता लोकः। ततो निरधिका रायमादयो ब्रह्माणं गत्वा द्वाधिकारत्वा मयोद्यताः। ततो ब्रह्माणं कां वि
 ष्णुना सौ दत्तवरो विष्णुं ब्रजाम इति ततो विष्णुगत्वा तया दत्तवरो सावतः सर्वं ब्रह्मलोकं ब्रजेत्यतो त्रोपायं कुर्वित्युक्ते विष्णु
 र्ब्रह्माणं माहायज्ञार्थं तद्देहः प्रार्थयतामिति। ततो ब्रह्मा गत्वा तथा करोत्। ब्रह्मोवाच। पृथिव्याया निती शो निदृष्टानि २४
 भ्रमता मया। यज्ञार्थं न ततो निपा विवाणि शरीरतः। तया देहं पवित्रं लघात्तं विष्णुपसादतः। अतः पवित्रं देहं सर्वं यज्ञ

र्थं दिहि मे सुरा। ततो गयासुर उवाच। धन्यो हं। यद्भवान्सकल स्रष्टा पिया गार्थं मद्देहं यावते। अथ शंपदं तद्वत्पुत्रा सोय
 ततः भूतो चैतकले गयासुरः। नेर्ज्ञतो दिशमाश्रित्य तस्य कोलाहल गिरो। शिरः कृतो त्रेरेदं तपः पदो कृतो उदकिणे। त
 तो ब्रह्मा संभृतं स भारस्तस्य शरीरयागे कृत्वा यममाह। एतच्छिरसि निश्चल तार्थं शिला धारयेति। ततो यमनेन तथा दृ
 तेपि स शिले सुरं प्रचालत दृष्ट्वा ब्रह्मा देवा शिलादीनां ह। भवंतः शिलायां निश्चला स्तिष्ठन्ति। तेषु स्थितेषु पिचवालै
 व सः। ततो ब्रह्मा विष्णुगत्वा सर्वं भूवं तस्माद्विष्णो निश्चल तार्थं तं प्रसादं कुर्विति। ततो विष्णुः समूर्तिं दत्तवान्। ब्रह्मणा त
 स्या शिला तले स्तुपिता यो चलित एवासुरः। ततो ब्रह्मादि प्राथितो हरिः। स्रष्टु मे व शिला यो जना हन पुंडरीकाक्ष गदा व
 ररूपैः स्तुतः। वपिता मह पिता मह पिता मह फुलवी शके श्वरः पंचरूपैर्ब्रह्मा। राजरूपं विर्येताकः। गयादित्यो जगदी
 दकिणा कैश्चि धारविः। लक्ष्मीः सीता निधानेन गौरी विमंगलाक्षया। गायत्री वैवसावित्री त्रिसंध्या वसरस्रती। आद्य

ग.प्र
१५

यागदयामीतोयस्माद्वैतः छिरीकृत्तः छितइत्येवहरिणातस्मादादिगदाधराततोहेदेवाः निष्पुववसाकिमहं छिरीनस्या
किमर्थमहं वितइति गयेनोक्तेदेवैर्वरं ब्रह्मीत्युक्तेगोपामुरउवाच पावत्स्यापर्वताश्चयावदावधतारकाः तावद्वेलायां
तिष्ठन्नुब्रह्मेविष्णुमहेश्वराः अथेवसकलादेवामत्रासाक्षेत्रमस्तवपंचकोशंगयाक्षेत्रं कोशमेकंगयाशिरः तन्मये
सर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये संति यानि वै पां गाद्याः मुमहानद्योवनामिव सरो सिचातिदेवास्तानि तीर्थानि प्रयच्छन्नुहितं दृष्ट्वा
। स्नानादितपणं कृत्वा पिंडदाने फलाधिकं पितृणां ब्रह्मलोकश्च भुक्तिमुक्तिफलतया । एकोविंशु विधा मुर्तियवत्येकी
त्यंतबुधैः । तावद्गया मुरक्षेत्रे स्थाति मेनु सदा भु विब्रह्महत्यादिकं पापं यपोहयुवसेविना । एवं गयामुरेण वरेषु प्रा
श्रितेषु तथा स्थितिप्रोक्ते देवैः सतो ब्रह्मा ब्राह्मणोऽप्यो गामस्य णिष्टहकामधेनुकल्पं हृत्क्षीरकुल्यादधिकुल्यामधुकु
ल्याः घृतकुल्यान्नपर्वती दीर्घा चर्वी चरा इत्यानाद्यो भवद्विषयितीयइत्युक्त्वा ब्रह्मलोकं जगात् । ततस्त्राह्मणालोभे

१५

वि२

ति३

न पुनर्धर्मं याजयित्वा तं प्रतिपाद्यां कृतवन्तस्ततो ब्रह्मा समात्पत्तान् शशापाः कृतवन्तो यतो लोभं मदं द्वेषं ह्यविलेपित्वा तस्माद्ब्रह्मा
वयुष्माकं भविष्यति सदा द्विजाः । विद्याविजिता यूयं गृहा मृगयाः अथपर्वताः पाषाणमयाः क्षीरकुल्याद्या वारिवहा इत्यादि तं वि
द्यती शशासे ब्रह्माणसूनुः । ब्रह्मस्वयाय ह तैतः त्वं शपात्रं मृतो नो जीविकं श्रद्धां दं कुर्वेति । तं कृत्वा देवा त्रितो ब्रह्मो वाच
तीर्थं पञ्चवीकायूयसावंद्रकं भविष्यति । ये पुमान् भूजयिष्यंति गयामागता नराः । इत्युक्थे धर्मेः अद्वैतं प्राकुलशतं ब्रजे
तानरकात्सृगलोकान् यमगलोकान् रागातिमिति । ॥ अथ गयशिरसि स्थापितायाः शिलाया उपारचानवाधप्रिपुराणयोः । व
र्मस्य धर्मव्रता रक्षा कात्यासीत् । सा धर्मवचसा चानुरुपवरार्थं तपश्चरती ब्रह्माणामानसेन सुतैर्नमरीविना दृष्टा दृष्टा च कुल
नामादि । तथा च कुलार्थं निवेदितं ब्रह्म ब्रह्मणा गार्हस्थ्यं कर्तुं मां ज्ञोः स्मिः । त्वं कुंशी लादि निर्मं नुरुयातस्मान्ममभायानि
वेति मरीविनोक्ते ह धर्मसुता परतंत्राततः पितरमेव शर्ययति तयोक्ते धर्मप्रतितां यया चेन रीविः । ततो धर्मसंविधिना तस्मै ददौ ।

ल२

इ४

मय
१६

ततः कदाचिन्मरी विःफलपुष्पादिवनादाहत्य आतस्तामूषाशयानस्यमेतयापादसंवाहनकार्यमिति युक्ताशपितः।
सावपादसंवाहनेवकारतावद्द्रव्यातत्रागतः। सावश्च श्रुत्वा तूष्पतयानि दितस्मभुः पादसंवाहनं परित्यज्य त्रह्माणमश्री
दिमिरपूजयत्। तदंतरे मरी विरुत्थितसामपश्यत् क्रुद्धः शशाप॥ यस्मान्मत्सिवात्पञ्चाच्यत्र तंगता तस्माच्छिला भवेति। त
तः सादारुणेतपश्चरत्॥ ततस्तत्र सा संतप्ता देवा हरि चारणं गताः ततो विस्वा दयः समागत्य वरं वरयन्नेति तां योचुः। सा
उमह्यं मरी विना दत्तः शपो मा भूदिति वच्रे। ततस्त्वैमहर्षि शपो मा च्यथा कर्तुं शक्यत इत्युक्ते पुनः सा वच्रे शिला हंतुं भविष्या
मित्रह्लादेः पावनी शुभानदी नदादिति श्रियो देवादिभ्यो ति पावनी। तिष्ठ उदेवाः सकृन्नादेयश्च मुनयः स्थिराः। ब्रह्मा विस्व
श्च रुद्रश्चाप्यर्पयित्वा पदं मयि। पंवाग्रयः ऊमा रद्याः वक्ररूपेण संस्थिताः। मूर्तो मूर्त्तस्वरूपेण पदरूपेण देवताः। मादृष्ट्वा
सर्वलोकश्च महापातकनाशिनी। पूतः कृत्याधिकारि विश्राडः। कृद्रहलोकभाके शिला स्थिते पुतो श्रेष्ठता कृत्या य

१६

तर्पणं श्राद्धं सपिंडकं येषां ब्रह्मलोकं प्रयां उते। ह्यसंति वमरिष्मंतियोनु ब्रह्मपुरी जनाः। वाराणसीषणां वपुरोत्तमसंज्ञकों
गा सागरसंज्ञं च निरुति श्रेष्ठं फलं पुनि। मुक्तिं भवेन्मृतानां वपित्वां श्राद्धं सदा। जरा पुजो डला वापि देह्यत्का शिलो परि। गच्छ
उविष्णु सा पुज्य कुलैः सप्रशतेः सह। सर्वदेवस्वरूपानुना न्नैयं देव रूपिणी। यावत्का सति ब्रह्मा उतावत्का सति वैशिला। देवरू
पावकः श्रुता देवा ऊचुः पतिव्रता। तया यत्पार्थितं सर्वमस्महाक्या भविष्यति। गयासुरश्चा शिरसि न विष्मसि यदा स्मिता। त
दापदा हिरूपेण ह्यस्यामः स्वपि सु स्थिराः। वरं दत्वा शिलां वैवेतत्रैवा तर्द्धुः सुराः। ततः सा कोशमात्र मिता शिला भूत्वा देवव
रप्रदाना नु सर्वजना सुदर्शनं स्पर्शनादिभिः श्रामगमनं। ततो यमो ब्रह्माण माह। शिला महिम्ना सर्वेषु हतो जतो म दधिक
रं धामि नृगृहाणेति। ततो ब्रह्मणा सृष्टेतां धारयेत्तुक्तो यमस्तो धारितवान्। सेयं शिला प्रायशिरसि धर्मेण निश्चलत्वा यस्यापिता।
गयासुरशिलां योगेह यमधमजो करोत्। भागार्थमागता दृष्ट्वा विस्वाद्या न ब्रवीच्छिला। शिला स्थिताः पतिज्ञा तां कुर्वन्नुपि द

ग.प.
१७

मुक्तये। तथेयुक्ता शिलायां देवा विश्वा दयस्मिताः। शिला रूपेण मूर्त्यपि पदरूपेण देवताः। यत्कायक रूपेण स्मिताः पूर्वप्रति
ज्ञापादेत्यस्य मुंडपृष्ठे तु शिलायस्माच्च संस्मिताः तस्मात्समुंडपृष्ठादिः पितृणां ब्रह्मलोकददति॥ अथ गदा लोलापाख्यानं॥
ब्रह्माण दत्त वरो गदीनामा सुरस्य स्त्री निब्रह्मया विलाते विश्वकर्माण गदाप्रकार यत् एतस्मिन्नेव कोले ब्रह्म पुत्रो हेति नामा सुर
रस्य पोत यत् ब्रह्मादौ सप्तपञ्चान्वरं वज्रो विष्णु महेशं डाद्यायु वेरह मवध्याः स्यामिति तैस्यथा स्मिति वरे दत्ते इडादीन् दूरीक
यत् स्रयमेवैव ताद्य करोत् हरितेशरणं जम्बूद्वर्हति जहीति तान्। ऊचे हरिरवधौ यं हेति देवाधुरैः सुराः। ब्रह्माञ्जमप्रथ
द्वं हेति ह्यो हिये तंतं इति विष्णुने क्ते गदासुरा स्मि घटितां गदां देवा हरये ददुः। तया गदया हेतुरसुरा शिरो निर्भिद्य प्र
कालनार्थं गदायत्र लोलिता तद्गदालो लतीर्थमभूदिति॥ अथ गदाधर महिमा। तत्राभिप्रायेण स्मि ते गदाधरो देवो ह्य
क्तायको मयात्मकः। निश्चलार्थं ध्वयं देवः स्मि त आदि गदाधरः। गदाधरनाम निरुक्तिश्च नायवीय। आद्यया गदायानीतो य

स्माद्वैत्यः स्मिरीकृतः। स्मि त इत्येव हरिणा तस्मादादि गदाधरः। हरिणायतः स्मिरीकृतः सस्माद रिगदाधर इत्यव्ययः। तथा गदया
प्रागवष्टभ्यामु रशरीरको निश्चलार्थं स्मिरायस्मात्तस्मादादि गदाधरः। तथा शिलापर्वतफलवादि रूपेण यत्काय आस्मि
तः। गदाधरादि रूपेण यत्काय आदि गदाधरः। शिलापादादिरूपेण यत्काय कात्मना स्मिताः। तथा यिदं द्युतिसदलत्वादेवमादिमाद
धरं। तेषां प्रतिधनं धात्र्यामायुरारोपते वक्कलत्रपुत्रयोत्रादिगुणकीर्तिषु वादिकं। अहयायेन मस्येति निर्यां विष्णुपुरे वसेत पां वरी
नेत गं धात्र्याः सौभाग्यं पुष्पदानतः। धूपदानेतरा ज्योतिर्दोषादीं विप्र विष्मिताः। ध्वजदानात्पापहानिर्वाचा कृद्ब्रह्मलोकभाक्॥ ग
दाधरस्तोत्रं वापर्वमि। शिव उवाच। अथ क्तरूपो यो देवो मुंडपृष्ठादिरूपतः। फल्गुतीर्थदिरूपेण नमाग्यादि गदाधरः। यत्का
यत्काय रूपेण पदरूपेण संस्मिताः। मूर्तिलिङ्गादिरूपेण नमाग्यादि गदाधरः। शिलायां देवरूपिणो स्मिता ब्रह्मादिभिः सुरैः। पूजि
तं संस्तुते देवं नमाग्यादि। महादेवश्च जगतो यत्कायैकं हि कारणां अथ क्तज्ञानरूपं तेन सा। यं वदद्वा तथा स्पष्टा पूजयिता प्र

एतच्च। आद्यादौ ब्रह्मलोकाधिर्नमाद्यादिगदाः देहेन्द्रियमनोबुद्धिआणाहंकारवर्जितं जायतस्त्वमविनिर्मुक्तं सत्यमातंदमद्यं
। तुरीयं ज्योतिरात्मानं नमाद्याः ॥ सनकुमार उवाच ॥ एवं कृती महेश न प्रीतो ह्यादिगदधरः स्मितो देवः शिलायां सप्रह्ला
द्ये देवैः सहा संस्थितं मुंडं पृष्ठादौ देवमादिगदाधरं स्तवंति पूजयंती हविस्तुलोकं प्रसादितो ॥ मीथी प्राक्रयाद्धर्ममथो यथा
क्रयाद्धनं कामानवाक्रया कामी मोक्षार्थो मोक्षमाक्रयात् ॥ वस्थावलभते पुत्रान्मर्थ्यादिगदाधरः राजा विजयमाप्नोति शू
द्रः सुखमवाप्नोति ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्देवदेवांगपारगात्रा मनसा प्रार्थितं सर्वपूजायैः प्राक्रयाधरेण ॥ अथ पदमहिमा
॥ वायवीये विष्णोः पदं रुद्रपदं ब्रह्मण्यपदमुत्तमो कश्यपस्य पदं दिव्यं द्यौ हस्तो यत्र निर्गतौ ॥ पंचाग्रीनां पदान्यत्र इंद्रागस्य प
दे परारवे श्वकार्तिके यश्च कौवसाते गच्छुः ॥ मुखलिङ्गानि सर्वाणि पदानि ति निबोधतेति ॥ अथाच्यपि चंद्रागणे श्वरादीनां पदा
नि पदप्राद्वक्करणं वक्ष्यते ॥ अत्र श्री आदिकर्मवतवैवक्ष्यामः ॥ अथ विशेषतः केषां विन्महिमा ॥ तत्र विष्णु पदस्य तावदायवो

कर

ये मीथो विष्णुपदे श्वेष्टा ह्यनुपि हनुमत्कान् ॥ आहं कृत्वा विधानेन पिंडदानाय वोद्यतः ॥ पितुर्विनिर्गतौ हस्तौ गयाशि
रसि शतनोः मीथः पिंडं ददौ भूसौ ताधिकारः करेयतः ॥ शततुः प्राह संतुष्टः शास्त्रार्थनिश्चलो भवतु ॥ त्रिकालदृष्टिर्भवतु
अतिविष्णुश्च ते गतिः ॥ स्वेष्ट्या मरणं वाक्सात्तुल्लाभुः कृतिमागतः ॥ अथ रुद्रमहिमा ॥ रामो रुद्रपदे आदौ पिंडदानाय वो
द्यतः ॥ पिता दशरथः श्वर्गीयसार्थकरमागतं नादात्पिंडं करे रामो ददौ रुद्रपदे ततः ॥ शास्त्रार्थोत्तकमाप्नोती रामे दशरथो ब्रवी
त्तात्परितो हं त्वया पुत्र रुद्रलोको ह्यभूत्समापदे पिंडं प्रदानेन हस्ते तु मृगातिर्न हि ॥ तं वराज्यं विरंकवा पालयित्वा हि जानुषज्ञाः ॥
यत्तान् सदक्षिणात्तुल्लाभुः कृत्वा विष्णुलोकं गमिष्यसि ॥ सहा यो ध्यातुनैः सर्वैः कृमिकौरादिभिः सह इत्युक्त्वा सो दशरथो रुद्रलोकं य
यो परं ॥ अथ कश्यपपदस्य ॥ कश्यपश्च पदे दिव्ये भारद्वाजो बुद्धिः पुरा ॥ आहं कृत्वा दत्तो दातुं पित्रादिभ्यश्च पिंडं क ॥ शुक्ल
कृत्वा ततो हस्तौ पदमुद्दिधनिर्गतौ ॥ दृष्ट्वा हस्तद्वयं न पितुः संशमागतः ॥ ततः मृमातरं शांतां भारद्वाजं स्तुष्ट्वा नृक

श्रपसापदेकस्मिन् शुक्ले कसेयवाकरे पिंडो देयो मयामातः ज्ञानासि पितरं वदा शांता वावा ॥ नारदा जमहा प्राज्ञदेहि क
 स्माय पिंडकं ॥ नारदा जघ्नतः पिंडं दातुं कस्माय वोद्यतः ॥ श्वेतो दृश्यो ब्रवीत्युत्र देहि मह्यं ममौरसः ॥ कस्मै ब्रवीत देव जघ्नं ततो
 मे देहि पिंडकं ॥ शुक्लो ब्रवीत्स्वरिणी यय तो तस्मै ममौरसः ॥ श्वेरिणी ताह दौ वा दो वी जिनै दे एततः ॥ ह संत्यक्ता शिजा या वे पि
 ड दत्तं व कार सः ॥ हं सयुक्तेन या नेन ब्रह्मलोक मुमोगतो ॥ ॥ इति पदमहिमा ॥ ॥ अथ गयादिना मनिर्वचना ॥ वायवीये श्वेत
 कल्पे तु वाराह गयो या गम कारयता गयता म्ना गया रथा ता के व्रह्मादिकां किता आग्नेये पि गयो पि वा करोद्या गवक्त्रं
 वज्रदक्षिणे गया पुरीते नना मेति ॥ वायवीये दैत्यस्य मुंडं पृष्ठा त्रै शिलायस्मा च संछिता ॥ तस्मात्समुंडं पृष्ठादिः पिहणा
 ब्रह्मलोकदः ॥ तथा को वरूपेण हि मु नि मुंडं पृष्ठे तयो करोत ॥ तस्य पादां कि तो यस्मा ज्ञौ वपादः सतः स्तुतः ॥ तथा हेत्या सु
 तस्य यच्छीर्षं गदया उ दिषा कृतं ततः प्रकालिता यस्मिंस्तीर्थं तस्य विमुक्तये ॥ दा लोल मिति रथा तं सर्वेषा मुत्तमोत्तमं ॥ ॥ अ

१९७

थ गयायां का न्य कर्मणि ॥ ॥ स्तुतिरत्ना कल्या ॥ अत्येता यत्र कालेन नरो धर्म परायणः ॥ तया पा द्विमेव यत्प्रा मुजीर्णं त्वमिवोरगः ॥ तथा
 ॥ तीर्थाना मुत्तमं तीर्थं गया त्रैलोक्य विष्कृता ॥ दत्वा पिंडो दकं तत्र दद्याव प्रपिता महेन्द्रा कया ग्ल मते लोकान् कुलं वेव स सुदुरेता ग
 याया मक्ये आहं जय हो मत पां सिवा पिह कयो हित मुण्ये तस्मात्त वा क्यं न वेत ॥ क यो निवासं स्मृतां क यो निवास इति प्राणि
 निना निपातनात् ॥ तथा यः करोति वृषोत्सर्गं गया के नैव शुभ मे ॥ अग्निष्टोम शतं मुण्ये एपं ल मतेनात्र संशयः ॥ वृषोत्सर्गः नीलो
 द्वाह कर्मा तथा ॥ यत्पुत्रे संनिहत्या यां रा ऊ प्रसेदि वा करो फलं तदखिले प्राक्ते गयायां तु दिने दिने ॥ गया गतो ब्रदातायः पितरं से
 न पुत्रिणा ॥ यद्ददाति गया सु श्व सर्वमानं त्यम श्रुते ॥ इत्यादि ॥ पाद्येष्टुष्टि संडे ॥ धान्य प्रदानं प्रवरं वदंति वप्र प्रदानं च तथा मु
 नीन्द्राः ॥ गया मुतीर्थेषु नरैः प्रदत्तं तद्दमहे तु प्रवरं प्रदिष्टं ॥ ॥ अथ गयादि प्रमाणं ॥ ॥ वायवीये पंचकोशं गया के वं कोश मे क
 गया शिरः ॥ अत्रापि मद्या वधि चैवामुंडं पृष्ठा इव पूर्वस्मिन् दक्षिणे पश्चिमे तरे ॥ साईकोश दयमानं गयति परिकीर्तितं ॥ मुंडं पृ

म.प्र.
२०

आदिर्मद्यावधिरित्यर्थः॥ अग्निपुराणस्याशिरपरिमाणं। नागकूटान्तथावोत्तरमानसात्। एतद्वयाशिरः शोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते।
तावदेव फल्गुतीर्थमित्यर्थः॥ तथा। मुंडपृष्ठात्रगाधस्तात् फल्गुतीर्थं मनुजमे। अत्रानुत्तममिति निर्देशाद्वाशिरपरिमितस्यापि फल्गुतीर्थस्य मुंडपृष्ठाधस्तोभागोतिपक्विदित्यर्थः। भारतो महानदीदेवनद्योस्य तीर्थं द्वादशरोपुदकनकनं वायागयामयं प्रकीर्तितं। तथा महानद्याः पश्चिमेन यावद्दृष्टे शरागिरिः। उत्तरे ब्रह्मपृष्ठायावद्दक्षिणमनसः। एतद्वयाशिरानामत्रिषु लोकेषु विश्रुतं॥ ॥ अथ गायामनप्रशंसा॥ ॥ वदन्निपुराणयोः। गृहाञ्जलितमात्रेण गायामनं प्रति। स्वर्गासेह तस्योपानं पितृणां च पदेपदे। पदेपदे श्वमेधस्य यत्प्लेगच्छतो गयो। तत्प्लेवमवेष्टुणां समग्रं नात्र संशयः। स्मृतिरत्नावल्या। विषमस्य सुरापस्य बालस्य गुरुदुहः। नाशमायातिवैपापयोगां समुयातियः। तथा। ततो गयो समाश्रित्य ब्रह्मवारी जितं दियः। अश्वमेधमवाप्नोति। गमनादेव भारतो ब्रह्मवारी कृतोच्यते। वक्त्रिपुराणे। यथायथा ब्रजन्यातिजनः। छानाहया प्रति। तथा तथा दिव्योतिष्ठताः पूर्वपिता

२५

महाः। तथा। गायामाद्विधानां शुभुक्तायः कीकटं ब्रजेत्। पापीयान् जायते सद्यो सुतश्चेह हंसो मवेत्। तथा। दृष्टार्थं गमने दोषः। तीर्थं द्वादशं तदुच्यते। न जातु देशो यो सितीर्थे द्वे वदेव ते। गमने विशिरपि वापवीया मेययोक्तः॥ उद्यतस्त्रायां मुंथा दं कृत्वा विधानतः। विधापकापरी वेष्ट्या मस्यापि प्रदक्षिणा। ततो ग्रामांतरं गत्वा आरुशेषस्य भोजनं। कृत्वा प्रतिदिनं गच्छेत्तिष्ठ हविवर्जितः। स्रष्टे घृतप्रधानं द्रव्यं आह्नं न वदेव तं। निर्वर्त्य आरुशेषं घृते पृहीत्वा ग्रामं प्रदक्षिणी कृत्या ग्रामांतरं गत्वा तत्र भुक्त्वा तस्य प्रदक्षिणी कृत्य प्रतिग्रहादिविवर्जितो गच्छेदिति याख्यातं स्मृतिरत्नावल्या। अन्येषु देवत्यमेतच्छास्त्रमाहुः। गायामाद्विधानं तत्र वा अग्निपुराणयोर्गमनाप्रकृत्य। पक्ष्मयनिवासी वपुनात्यास वमं कुलमिति सार्द्धमासवास उक्तः। अत्र च प्रवेशदिनादारभ्य साधनमानेन गायामा नारते शुभुक्ता हस्तपदत्रयेण मुखवाद्मानेन मासवास उक्तः। शुक्लस्मोके वभौ पदौ गायामायामसंज्ञं प। पुनात्यासं सप्तमे च

ग ३
२१

कुलंतास्यत्र संशय इति। कस्मश्च क्ताविति पाठे गौणवांशप्रयणं। अमरणमपि गायया वा सोति प्रशंसः। तदुक्तं वायवीये। सकृदप्य
सिगमने सकृदपि उच्यते। तदुक्तं किं पुनर्नित्यमस्यातिवच्यवस्थिति। प्रमादा। अथ ते ते वेदप्रदा देवैः किं वायु केव सज्जानाद्यथा मु
क्तिसंशयः। कीकटादिमृत्तानां वपितृणां मुक्तिदायिका। तस्मात्सर्वप्रपत्तेन वसुच्यवविवक्तोः। सर्वत्रो शब्दयमाने
गाययात्र ह्येतादिते। स्मृतिरत्नावल्या। स्तानंदेहपरिग्राह्या गायया च विधीयते। आहं पिंडो देवैव गायया परिकीर्तितो। ह्य
नमवस्ताने। ब्रह्मवैवर्ते गायशोर्षवसे न्निपुंस्माने फलत्वां समाचरेत्। गायशोर्षवसे त्विंदमेतत्सुगोपि दुर्ज्ञेनमिति। अथ ग
या आह्वयिकारिणः॥ तत्र पुत्रादयो विकारिणः। अथ दद्यात् देवदेयाः। विशेषस्तु च। पुत्रेषु विद्यमानेषु नायैव कारये
त्स्वधामित्यस्यापवादः। स्मृतिरत्नावल्या। आत्मजो वा न्यजो वा यि गायया कूपेयदातदा। यत्रा न्नायातये त्विंदं तन्नये इह साश्वते
तथा। सवर्णाजातयो मित्रा वाधवाः सुहृदस्तथा। तेपि भूयोगया कूपेपि उदं दधु विधानतः। अथ गायमात्रो पल्लवाणं कूपग्रहाण।

२१

देशधर्मसनातन इत्यस्यापि गायया अपवादस्तत्रैव। पुत्रे त्वज्जोपि पिता दद्यात्कानिष्टे भ्योपि पूर्वजः पत्न्ये चापि पतिर्दद्यात्
न पुत्रेभ्यः पिता दद्यात्। त्रानुजस्य तथा यजः। नयत्येव पतिर्दद्यात्। बुद्धिमान् सुसहादि तः। ते पियांति दिवं सद्यैः पिंडं दत्तं ति श्रुतिः। अतस्ते
भ्योपि पितृभ्यो दद्यात्पिंडं प्रयत्नतः। ते धीपीति। अपि शत्रो क्राहकं तुरपि सती भवतीत्यर्थः। नो धायना। पित्रा आहं न कर्तव्यं सर्वेषां
तु कदाचना। आत्रानवेत कर्तव्यं आहं तु कानीयसो। अतिस्नेहेन कुर्यात्तां सपिंडीकरणं विना। गायशोच विशेषेण ज्यायानपि
समानरेत्। सत्यासिना तु गायमात्रे पुत्रेषु आह ललेषु पितृस्मरणपूर्वकं दंडं स्य स्य श्रेण मात्रं कार्यं न उ आह तर्पणं दि। तदुक्तं
वायवीये। दंडं पदश्रेये क्रिक्तं गायमात्रं पण्डितः। दंडं स्पृष्ट्वा विस्त्रुपदं पितृभिः सह मुच्यते। स्पृष्ट्वैतन्ना वित्तिणि जयते न स्य
शयिष्येत्यर्थः। तथा गायया मुदं पृष्ठं व कूपे यूपवटे तथा दंडं प्रदर्शयन्निक्तः पितृभिः सह मुच्यते। जीवत्यित् कस्य प्रसंगतो ग
योगत्वा मातृपार्षणा कुर्यात्। आह वृक्षगयात्रा तौ सत्याय वृष्टतेह नि। मातुः आहं सुतः कुर्यात्पितर्यपि च जीवतीति मेनाय
णी यपरिशिष्टात्। अथ शत्रौ सत्यामित्यनेन प्रासंगिकी वापि रक्तातिनादि श्रयात्रा मातृ आहं न कार्यं तदुक्तं गायं प्रसंग

य ३

तो गन्धमाद आहं समावरेत इति। प्रासंगिक प्राज्ञौ मृतमाह कोऽमृतमाह को वा जीवत्येव कसी श्रान्तरवन्ति नाये भ्यो दद्यात्ते
भ्यो गायत्री दद्यादितिकेचित्। वहवस्तुनेत्याहु रित्यादि सर्वे प्रघट्टक एव विस्तरतो निरूपितं। यच्च यदीयधनग्राही सोपित
दुद्देश्ये गायत्री अधिकारी। अतस्त्वपेत धनभाजो वणिजो गायत्री दक्षिणायनी येषितः कश्चिद्दि मुक्त्यर्थे विपि जुक्तं वि
दब्रवीत्। मम नास्मा गायत्री येषि अनिर्वाणं कुरु प्रेतभावादि मुक्तिः स्याद्दहाण चेधने ममा तस्मै सदा मादाय वणिजु
गृहमागतः। धनं निदिप्य तत्रासक्ति विहादाय निययो। आदौ गवा गायत्री येषेतरा जस्य पिंडको सतदा वंधुभिः साईह
पितृस्यस्ततो ददौ। प्रेतः प्रेत्यादि निमुक्तो वणिजुश्च गृहमागत इति। बह्निपुराणे। पुत्रो वा वंधु भृत्यो वा मित्रो वा म्रज्जनो पि
वा। रुणिको नयना दद्याद्दयाः सुमः सदा तपो एव मन्ये पधिकारिणः प्रघट्टकैर्वा गतया॥ ॥ इति श्रीनारायणभट्ट
तत्रिल्लीसतोगयाप्रकरणे गायत्री अधिकारिणः॥ ॥ अथ गायत्री अधिकारे विधि शेषः॥ हे मादिनिर्वाणं महानया

पिष्ट ३

या आदौ प्रेत आदौ दशाहिके पिंडशष्टप्रयोगं स्यात्प्रमच्यवकीर्तयत्। अयं पिंडं प्रदानं मृत्यादि निगमे बुपिंडशष्टप्रयोगः। तया
। इह आदौ गायत्री आदौ प्रीति आदौ तथैवा। सपिंडी करण आदौ न जपेति तस्मात्क मित्याभिप्रवण प्रपनिषेधः। पिंडश्चाणि वना
यवीया पायसनाय चरुणा सक्तना पिष्टकेन वा तैडलेः फलशुलाद्यैः गायत्री पिंडो न वेत्। सक्तु यै विपिष्टकेन तु लघु पिष्ट
। तं तुला अखंडा एव। पायसादीनां पूर्वपूर्वा न वेत्तु रत्नं तथा। तिलाज्यमधु दद्यादि पिंडद्वयं पुण्यं जयेत्। अग्निपुराणे पा
संयना ज्ययुक्तेन सक्तुना चरुणा तथा। पिंडदानं तु दुष्टगोश्रमे मिल मिश्रितैः। अथ दधिपिण्ण कतिल पुडा दिद्वयं सामान्य
विधौ तीर्थ आह्वय करण उक्तमिति नेहोच्यते। पिंडाष्टागता पित्रोक्ता पिंड प्रमाणं तु वायवीया मुष्टि मात्र प्रमाणेन आर्द्रा
मलक मात्राः। शमी पत्र प्रमाणा द्वा गायत्री दो विधीयते। अथान्यपि क पित्यादि प्रसाण मपि दद्यात् इति। यानि च शमी पत्र
प्रमाणेन पिंडं दद्याद्दया शिर इत्यादीनि तानि अपिश्रद्धाया हारेण वश्य कता पराणि ननु घरिमाण नियमा यानि। उक्तवा

स्मृतेरानेनेवेतथा न्ये क-पा मां कर्षके चरे। गय आह प्रशं संति त्रिपुल्लोके पु ३३

गप
२३

कविरोधात्। अथ गाय आह कालः॥ तत्र वायवीयो गाययां सर्वकालेषु पिंडं दद्याद्विचक्षणः। अविमासे जन्मदिने अथैव
गुरुशुक्रयोः नत्यक्तयो गाय आहं सिंह स्ते च दृढस्य तो। अग्निपुराणे। गाय आहं प्रकुर्वीत संकोत्पादौ विशेषतः। काले वा परपदे
वाचुष्योदिति शिष्यपि संपद्येत वायुदहरिति। अपरपदे इति। सकला परपदे चतुष्पादौ वेत्यर्थः। स्मृतिरत्रावस्था। मकसे
र्तमाने नुग्रहो वेदं दूर्ययोः। दुर्लभं त्रिपुल्लोकेषु गाययोः पिंडपातनां गारुडे। तीर्थ आहं गाय आहं आहं मय्युपैतके। अथ
मद्येन कुर्वीत महा गुरु विपत्तिषु। अथ निषेधः सपिंडीकरणं भवे सति। तदुक्तं तत्रैव। अस्मिन्नेपे गाय आहं आहं वा परपदि
कं। अथ ह मद्येन कुर्वीत सपिंडीकरणं विनेति। अथ नापि। अस्मिन्नेपे गाय आहं तथैवा परपदिकं। प्रथमे द्वेपि कुर्वीत कृतं य
स्माद्धि कौ। केचिद्वेवपयंति। अस्मिन्नेपे गाय आहं आहं वा परपदिकं। प्रथमे द्वेन कुर्वीत कृतं पिंडु सपिंडेन। अस्याप्यपवादः। अ
स्मिन्नेपे गाय आहं आहं वा परपदिकं। प्रथमे द्वेपि कुर्वीत यदिस्याद्वक्तिमानमुत इति। अहमद्येपि गाय आहं दिषु देवताव

दे

२३

योः पता सिद्धये देवता संस्कारकं पार्वण आहं भक्तिसंज्ञकं तद्वान् भक्तिमान्। तत्र वा गाय आहं दिकुर्यादित्यर्थ इति कश्चित् अथ
तु यथाश्रुतं माहुः। अत्रैयं यव मुद्रा अकृत सपिंडनस्य प्रथमे द्वे गाय आहं नैव कार्यं। कृत सपिंडनस्य अपि सति संभवेनेति विमु
ल्लोकात्। पुनरागमनाद्यसंभवे नु भक्त्या भक्ति आहं वा कृत्वा कुर्यात्। नित्यवादिता। भक्ति आहं वपयु पुरोडाशवत् देवता संस्कार
रकंत कर्त्तुं संस्कारहाराधिकारसिद्ध्यर्थेनाद्योतयदीय गाय आहं दिकर्त्तव्यमसितद्वेवत्यमेव पावोकायं अधिकारसिद्ध्यर्थे नु
अद्योतमत्रादरपि गाय आहं कर्त्तव्येपि त्रादि पार्वणमेव प्रसजितविशेषा नुक्तेरिति। अहमद्ये गाय आहं करणे दृष्ट्या पतावि
वमासिकान्यपहृष्य कृत्वा गाय आहं कुर्यादिति केचित्। तन्मूलवदो मुद्रां। महापातकविषये विशेषो अहमपुराणे। क्रियते प
तितानां च गते संवत्सरे क्वचित्। दिशश्च मे प्रमाणत्वाद्वा कुर्यात्सर्वं धुमिः। रूपग्रहणं गाय शिरसात्रोपलक्षणं। अथोपि विशेष
यः। यो विवाहा द्यूधं पिंडदाननिषेधः। कासीजितिः। विवाहव्रतवृत्ता सुवर्षं मर्धतदईकं। पिंडदानं नृदात्तानं न कुर्यात्तिलत

ग-प्र
२४

ह३

लि२

पणोऽस्तिसंयदे। विवाहोपनयाद्वैवर्षवसाईमेव नानकुर्यात्पिंडनिर्वापनंदद्याकरकाश्चातथा। वृद्धिमात्रे तथा च
पिंडदाननिराकिया। कृताग्रादिभिर्भुक्तो मोसमेकं कुर्मिणां। इत्यादि। अयं गायान् प्रवर्तते। महालयं गायाम् आह मा
तापित्रोर्भुतेह नि। कृतोहाहोपिकुर्वीत पिंडनिर्वपणे सुत इति संग्रवनात्। तथा पित्रोर्भुयादेयमेव पितृयज्ञे महालये।
गयायां पिंडदानस्य न कदा वित्रिराक्रियेति वचनात्। अथः सर्वा विशेषः। सामान्यविधित एवावसेयः। तिलतर्पणेपि विशेष
ः। स्मृतिर्पणो उक्तः। उपरागेष्टीपातं गायाम् मथपर्वणि। आदिषादिनिषेधेपि कर्तव्यं तिलतर्पणो तथा। पितृयज्ञे वर्गा
यायां च महालये। निषिद्धेपि दिने कुर्यात्तिलभुक्तं तु तर्पणं॥ ॥ ३॥ इति श्रीमन्नारायणमठविरचिते विष्णुस्मृतौ गायप्रकर
णं गायाम् आह विशेषधर्मो॥ ॥ अथ सामान्यप्रघटकोक्तोपि संप्रदाननिर्णयः। किं विद्मि शेषा निश्चितया पुनः क्रियते। तत्र
पूर्वोक्तानां वर्तनेर्वायुपुराणं स्थावरायां धर्मप्रवर्तनी। इति पृथक् आह गायाम् वृद्धोह नि। पितामह्यादिभिः सार्धं मातुः

यत्ने

२४

नोरभुखेष्टकम्प्राप्ते गायाम् वृद्धोह नि। पितामह्यादिभिः सार्धं मातुः आह समा४ या

येत्युपक्रमपितृणां दत्तमक्षयमिति वचनात् पिंडं दद्याच्च पित्रादेरित्यादिवृत्तनत्विच्च पि।
आदित्रयाय आह देया मातामहादिभ्योपि। पितराय च प्रज्यते तत्र मातामहात्रयि। अविशेषेण कर्तव्यं विशेषात्तरकं प्रजे त इति
गोतमोक्तेः॥ गायामुपक्रममातामहनामप्येवं श्रुतिरेव सनातनीति पादुसृष्टिसेडोक्तेः। मात्रादित्रयायापि देया अत्र
पृथक्सुवृद्धौ वगायां वृद्धोह नि। अत्र मातुः पृथक् अक्षयमथ यतिना सहेति वा अग्निपुराणोक्तेः। विष्णुस्मृतौ तपोक्तेः।
अत्र केचित्पितृवर्गमातामहवारूपतया षड्वैवत्यमेव त्वाहुः। अपरे तु मातृ आह पृथक् विकल्पः। अत एवापराक्तेः। ग
यामहालयादौ पृथक् सहवो भवन्ति रिति सिद्धमिति। स्मृत्यर्थसारे तु अष्टकामुगायां वृद्धोह नि। पितामह्यादिभिः सार्धं मातुः
कुर्यात्तमसपत्नीकं। मातामहानां सपत्नीकमेवेति न वदेवत्यमेव नियतमुक्तं। हेमाद्रिस्मृतिरत्नावलीकारादिमतेष्वेवमेव
। दृष्टाकमातामह्यादिवर्गायापि पृथग्येयमिति वदन्ति। अत एवाग्निपुराणे। पित्रादिन वदेवत्यं तथाहादशैव तमिति। त

याशब्दोक्तित्ये। पाद्याअप्येवंअत्र सर्वत्र मूलवचनानि देशाचारतश्च व्यवहृतेति सामान्यविधावेवोक्तं। पितृद्यादिभ्यो देय
मित्यपि तत्रैवोक्तं। किं बहुना नानात्रसंबन्धादरः सर्वेभ्यो मित्रादिभ्यः सम्यग्भावेभ्यो दद्यात्। यन्नामापातयेत्पिंडं तत्र येद्वयं शपथत
इति सामान्याद्यत उक्तेः। दद्यात् आहं संपिंडां पितृतीर्थं नैवेत इति वायवीयोक्तेः। मनुष्यपितृद्यादियत्नीभ्योऽपि न हं पिंडात्
योगे वपिंडादिकार्यं। तदुक्तं वायवीये। सगोत्रे परगोत्रे वा देयत्वं। पिंडपातनां अष्टाद्विः फले प्राद्वं पिंडं चोदकतपणां। अष्ट
कुसह॥ तथा चोपिविशेषः वायवीये। पिंडं दद्यात् अथिना देरात्मनो पितिलैर्विना। तथा आत्मनोऽपि परस्यापि ग्राया आहं यदा
तदा यन्नामापातयेत्पिंडं तत्र येद्वयं शपथत। आभये। पिंडो देयस्तु मित्रैर्वैश्वकीयकुलतारकैः। आत्मनश्च तथा देय अहं यच्च
गृहे तवे। स्मृतिरत्रावल्यामपि पुराणवचः। आत्मनस्तु महापुत्रिण्या यो नु तिलैर्विना। पिंडं त्विष्यत् कुयोस्तथा च्या अपि गोत्रजा
। अद्या इति क्तां दसे। अथेपि गोत्रजा इत्यर्थ इति तिलाभावः कुशाभावस्याप्युपलक्षकः। इदं वाच्यस्यात्मनो वाजीवतः पिंडा

नेजनाहं न हस्त एव कार्यं। ननु ग्रायातीर्थमात्रे। जनाहं नो प्रसक्तूरेतस्य हस्तेऽपि उदः। मंत्रेण चात्मनो चैषां सद्येनापितिलै
र्विना। जीवतां दक्षिणमिश्रः सर्वेते विष्णुलोकाः। इत्यदि वायवीयादिवाक्यैः। एष पिंडो मया दत्तः सवहस्ते जनाहं न स्याद्विषयस्य
णमंत्रलिंगेन वसामा च वाक्यानां जनाहं न हस्तमात्रविषयत्वेनोपसंहारात्। आभये वाक्येन वतुर्हं करणवाक्यस्याप्रेयसा
त्रविषयत्वेन ह्यगस्य वपायामेदसो नु ब्रूहीति प्रेममंत्रलिंगेन वाग्रीघोमीयपशुवाक्यस्य ह्यगमात्रविषयत्वेनोपसंहारवत्।
अग्निपुराणे तु संपिंडा अथोदि यादुक्ते। त्रयः पिंडा मया दत्ता सवहस्ते जनाहं नो परलोकगतं मयमहं कृणुमुपतिष्ठतां भित्तम
त्रलिगात्पुदं सस्य म्रकीयाधिकारिपुत्राभावनिश्चये। परस्यापि जीवतसदीयाविकारिपुत्राभावनिश्चय एव कार्येन ननु पु
त्रवता संभावितपुत्रेणावा। नवपुत्रवतो न वा संभावितपुत्रस्य। जीवद्वाहसमान्याप्यत्रादिति केचित्। तत्र मूलं पुत्रं देश
चारवशादाद्यवच्छा। विशेषांतरं वक्षि पुराणे। पापिनो येदुरावाराः यतिता मीर्थगाः खगाः। ग्राया यो पिंडा न ने नु क्ति भाजो

ग.प.
२८

मवंतिता तथा ब्रह्महावकत प्रश्नगोघाती पंचपातकी। सर्वेति निःकृतिं यांति गयायां पिंडपातनात्। पुराणांतरे प्रसह्य
वकृत प्रश्नगोघाती मधुपः स्यात्। सौर्यागुर्वीनागामीयेचवाल गुरुदुहः। सर्वत इति पूर्ववत्। किंचापि णाकैः सकृन्निर्वापि
गयाशीर्षसकृन्नरः। यनामिति पूर्ववत्। गारुडे। असेकृता घृता येव पशुवारहता श्रयोः संपदेष्टा गया आहान्मुक्ताः। स्रग्जिति
ते। अत्र पितृव्यादीनामेको द्विष्टमेवननुपावेण। तथा च हेमादिणा बोधायने वव उदाहृतं। उपाधाय गुरु श्रुपितृव्यावाय
मातुलाः। श्वशुरभ्रातृ तत्पुत्रं विष्णुषोषकाः। भगिनीश्चाभिदुहितजा मातृभगिनी सुताः। पितरः पितृपत्नीनां पितृमातु
श्वश्रुमा। सखिद्वयदशिष्वाश्च तीर्थचैव महाजये। एको द्विष्टविश्रानेन पूजनीयाः प्रयत्नितः। पितृपत्नीनां पितरः सपत्न्यमा
तामहाः। अत्रायं क्रमो न विवक्षितः। किंचेको द्विष्टविधानमात्रे। उभयविवक्षायां वाक्यभेदापत्तेः। अतः सघघटकोक्त एव ग
त्यः॥ ॥ अथ गयासु विषयशंसा ॥ ॥ वायवीये। ब्रह्मपकल्पिता नृविघातहृदयकथादिना वयं तां तैस्ते सैषे सैषिताः सर्वाः १

२८

पितृभिः सह देवताः। आमेये ब्रह्मायेयुः। आनृपूजयिष्यंति गयायां माता तनराः। हृदयकथैर्हनेः। आहै सैषां कुलशतं व्रजेत्। न
रका तस्मिन्लोका यस्मिन्लोकात्परा गतिः। एतेषां च आह्वय ब्राह्मणलक्षणं सवै नित्यमसदमवेत्तनियमो गया आह्वमात्रे। अ
त एवाभ्युपगमा आह्वं कुर्वेति प्रकृत्य पूर्ववत्। अतिमंत्रयेत्। यती नृदृष्ट्यान्सा धून्वास्मात्कान् आत्रियान् द्विजान् अनव
द्यान् कर्मेनिष्ठान् शिष्यान् वा वारसंयुतान्। वर्जयेदकुलीनां अष्टह्नीया नानि मंत्रितानि तिसलक्षणविघादरो निषिद्धा
गश्चाक्तेः। स्मृतिरन्नावल्या मपियदि पुत्रो गयागच्छे कदाचित्कालं पर्ययात्। तानेव भोजयेद्विघातब्रह्मणा वैषकल्पिता नृ इति
पुराणां वचनमुदाहृत्या नृवधारणं तसुरः सनियमार्थं न त्वयि निवृत्तये योग्याति क्रमे दोष अवणादित्युक्तं। गयायां नृनिर्गुणा
अपि तत्रत्या एव द्विजोभोज्या इति नृहेमादिः। वयं तु ब्रह्मपकल्पिता नृविघातभोजयेत्पूजयेदयेति अक्षयवटपकरणे पुन
ः। अवणाच्च उर्ध्वकरणोपसंहार आयेनाक्षयवट आह्वयनियमो न गया आह्वमात्रे एव विशिष्टा वारोप्यनु श्रुत्यत इति ॥ ३॥ ३॥

तिश्रीमहाराजेश्वरसूरिसुनुनारायणभट्टविरचितेविष्णुलीसेतौगयाप्रकरणेगयाकार्योद्योतः॥ ॥ अथकार्यातवगायाया
प्रवेशदिनकृत्य॥ वायुपुराणे। अथमेधमवर्जितमनस्तेवनास्तेन्युक्तातोगयाप्रदेशेतुप्रवर्ततेमिमहानदीतिफलवाएव
नामधेये। तोयं समुत्पाद्येतिमुष्कनदीत्वादानुकाखननेनतोयमुत्पद्यत्तर्पणमितितीर्थप्राप्तिनिमित्तकआहस्यापुपल
हणे। एवं फलं आहदिहृत्वातस्मिन्नेवदिनेप्रेतशिलांगच्छेत्तीर्थप्रेतशिलादौचवरुणासष्टेनवापितृणांवाद्यतेम्यश्च
मेत्रेः पिंडांस्तु निर्वपेत् इतिवावीयव्वनात्सर्वदेशीयशिष्टाचारात्सामर्थ्याच्चापतशिलाआहफलक्षतप्रेतत्वविमोकेनहि
पितृणां आदातरोदेशयोग्यताजायते। वायवीयेप्रेतशिलासुरूपोक्तिपूर्वकं तत्र कर्तव्यमुक्तं। आहृदितशिलायादः प्रभासे
नादिणाततः। भासितोभास्त्रेणेतिप्रभासः परिकीर्तितः। प्रभासादिवितिर्भिद्यशिलांगुष्ठोविस्मितिः। अंगुष्ठस्थितइत्यपि
प्रभासेशः। शिलांगुष्ठेकदेशायः सवप्रेतशिलास्यतापिंडप्रदानात्स्यानुपेतवान्मुद्यतेनः। महानदीप्रभासाऽऽः संगमेस्वा
यकार्जितः॥

२९

नहन्नरागमेदेद्यासहस्रातोरागतीर्थततः स्मृताः। अर्थितोथमहानद्यारागमस्तातोमवान्यदि। रागतीर्थेनबद्धेतत्सर्वलोकेषुपा
वनं। जनांतररातसाग्रयत्कृतं दुःकृतंमया। तत्सर्वं विलययानुगमतीर्थमिधेवनात्। मेत्रेणनेनयः स्नात्वा आहं कुर्वीतमानवः। राग
तीर्थपिंडदस्तुविष्णुलोकेप्रयात्वसे। तथेत्युक्तास्तिप्रभासः सीतयाभरताश्रमे। रागतीर्थतरः स्नात्वा मेत्रेः पिंडप्रदाभवेत्। प्रेतवात्तस्य
पितरोविमुक्ताः पितृताययुः। रागरागमहावाहोदेवानामभयकरात्वातमस्यहृदवेशममनशानुपगतं। नमस्तुप्रभासशंभास
मानः शिवं ब्रजेत्। तेवशंभुनमस्तु। कुर्याद्याम्यवलिततः। आपस्वमसिदेवेशज्जातिषापतिरेववापापनाशयद्वेशमनोवाक्
यदासंजो शिलायाजघनंभूयः समाकांतंनमेननु। धर्मराजेनादिरुक्तोनाछेतिनगस्तुतः। यमराजधमराजौनिश्चलांथ
द्यवस्थितौ। ताभ्यांदवागयाआहमपार्थकं। श्वानंदौश्यामशवलोवैवद्यतकुलोद्भवौ। ताभ्यापिंडप्रदास्यामिस्थातामेताव
हिंसकौ। आहृदितइत्यादिप्रभाससंज्ञेनादिणाप्रेतशिलायाः पादआहृदितः। प्रसंभातर्पसंज्ञानितिमित्तकथनेभासि

तइति शिलेति शिलां गुप्तावयः प्रत शिला तस्यां यस्यापि डो दीयते स प्रेतत्वविमुक्ति लक्षण फलवान् मंतीत्यर्थः महानदी
ति। अत्र स्नान कृत्तरोपि प्रेतत्वमुद्यत इति अनुसंजनीयं देयासीत्त्याशार्थित इति हे। राम यदि भवन्मातस हिरामतीर्थमे
तदस्मात् जन्मान्तरे त्पादि मंत्रेण वस्त्रावायः आहं पिंडदानं वरामतीर्थं कुर्यादसौ विमुक्तोऽयं इति तान्दी कृता प्रार्थना। सीत
येति सहार्थं तृतीया। मंत्रैरिति स्वस्वशास्त्रोक्तैरस्मत्कुले मृतायेव त्पादिवद्गुणमाणा पौराणैः प्रेतत्वादिनिषेधेन शिला आह्वेन।
प्रेतत्वा मुक्ताः पितरो वरामतीर्थं आह्वेन पितृभवं प्राकृतं तीर्थं ययुरिति यो तीर्थं लकारश्च त्वयः। राम रामेति। अनेन मंत्रेण
मंत्रलिङ्गवलाडासेन मस्कात्प्रभासे शं च न मस्कात्प्रशिवं शिवलोकांते वेत्ति। तं रामं वः समुच्यते न पुनरपि राम प्रजासौ न
मस्कार्यो वित्यर्थ इति कश्चित्। वस्तुतस्तु प्रभासेशन मस्कारा नुवादमात्रमेतद्याम्यवलि विधानार्थः। दर्शयेद्वाग्रविधानार्थं मे
यपुनः श्रवणावत्त्वाप इत्यादिवलिदाने मंत्रः। वलि श्रुतिश्रुति लज्जलुतेनात्रेन शिलाया इति। गयशिरसि स्थापिता।

याः शिलाया जघनभागे नागनाम्ना पर्वतेनाक्रांतः तस्य वनास्य स्थिरतायै यमराज भ्रमरात्रौ स्थापिता वतः प्रेत शिला इति
गामागच्छेत्तान्नि पर्वते गायः आह्वेनार्थक्यापश्चानोद्वा विनिमंत्रेण यमराज भ्रमराजयोर्वलिमेकमेव दद्यात्। यमराजेनेति प्र
सागत्र गताम निरुक्तिः। अत्र वलिदाने नित्यं वलिरदानं गायः आह्वेनार्थक्य श्रवणात्। इतरं तु काम्ययाकांमिनं कुर्यादिति
। शेषं स्पष्टं। एतदंतं प्रथमं द्विकृत्य। इदं वप्रेत शिलादिषु सर्वेषु गायतीर्थेषु आह्वेन प्रेतपर्वत आह्वेन विद्यति भूवात्सल्यतदं ग
युते कार्यं। सर्वे स्थानेषु वैवस्वत्पिंडदाने नुनाभदेति वायुपुराणप्रतपर्वत आह्वेन मुक्तांतेति देशात्प्रयवतत्र तत्र विशेष वि
हिता धर्मास्तेपि भवेत्तामनहाम आयेना। अत्र प्रेत शिलायां प्रेतपर्वते वा पित्रा दिसकल पित्राणां प्रेतत्वविमुक्तिकाम नयान्
त नजल पूर्णभांडं स्फोटनमप्याचरंति शिष्टाः। तत्र तत्र स कल कृत्यानेतरं तथैव शिष्टावारात्। गायाम् वप्राप्तिदिने ती
र्थप्राप्तिनिमित्तं कौमुडनोपवासौ न कार्यौ। मुडनोपवासश्च सर्वतीर्थेषु पवित्रः। वर्जयिवा कुरुक्षेत्रे विशाले विरजो गाय

ग.प्र.
२९१

मिति गयापर्वुदासेन तस्य विधानात् तत्रापि तीर्थस्थिति निमित्तसप्तम्यतीर्थप्राप्तिनिमित्तको एवोपवासो गयापर्वुदासात् तत्र
 त्रिनिमित्तको एव सप्राप्तिदिनेन कार्यः ॥ एकादश्यादेवुतीर्थप्राप्तौ तत्रिनिमित्तकः कार्य एवातस्य तीर्थप्राप्तिनिमित्तकत्वाभावा
 त् एवैपि त्रिदिनमरणनिमित्तकमुत्तरेपि ज्ञेयम् ॥ इति त्रिस्तुलीसप्तो गयया प्रथमदिनकृत्यम् ॥ अथ द्वितीयदिनकृत्यम्
 ॥ तत्र वायुपुराणे सर्वस्त्वनिषुवेवं स्यात्पिंडदानं तु नारदेति प्रेतपर्वत आह मुक्ता तद्वर्माणां ववनेनातिदशात्मकलगा
 याधिकरणकतीर्थ आह पृथुतिभूतं प्रेतपर्वतकृत्यं निरूप्यते तत्र वायुपुराणे अपरे द्विषु विभूतागच्छेत् प्रेतपर्वते ब्रह्म
 कुंडं ततः स्नात्वा देवादीस्तर्पयेत् सुधीः ॥ अपरे द्विगयाप्राप्तुं तदिने प्रेतपर्वतो गयया वायुद्विदिशि गयानां गच्छत्यधिकदूर
 स्तुः ॥ ब्रह्मकुंडं प्रेतपर्वतमूलैः दर्शनमागम् ॥ तत्र स्नानतर्पणं तदुपलक्षित आहानिकार्यम् ॥ एततः पर्वतमुरुह्य कृत्वा
 द्धानेपि ह्येषां वप्रयतः प्रेतपर्वते ॥ प्राचीना वीतिनाभाद्यं दक्षिणाभिमुखः स्मरन् कथं बालो नलः सोमो यमश्च वार्यमा

प

तथा ॥ अग्निप्राज्ञा वर्हस्पदः सोमयाः पितृदेवताः ॥ अगच्छेत्तु महाजनाः ॥ युष्माभीरक्षिता स्विदं मादीयाः पितरो ये वकुले जाताः स
 नामयः ते संपिंडप्रदानार्थमागतौ स्मि गयामिमांते सर्वे तस्मिन्माया तु गयया प्राद्विनशाश्चरन्ती ॥ आचम्योक्ताथ पंचांगप्राणाना
 यमयन्ततः ॥ पुनरावृत्तिरिति तत्र स्तुलीका सिद्धे तवे ॥ एवं संकल्प्य विधिवद्वाङ्कुर्यो घट्याक्रमं पितृनावाह्यवा मय्यमने
 पिंडप्रदो भवेत् ॥ तीर्थप्रेतशिलादौ वरुचोणासृष्टेन वा ॥ प्रकल्प्य सर्वं तत्कालं यवाद्यैः ॥ यथकृष्टयक्ष्मैर्मन्त्रैरथ संपूज्य पदेव
 पददेवतां ॥ यावत्तिलामनुष्येत्कृष्टीताः पितृकर्मणि ॥ गच्छेत्तिमीता असुराः सिंहस्तापथाष्टगाः ॥ दत्त्वा आहं स पिंडानां ते योद
 क्षिणाभागतः ॥ कुशैरास्त्रीर्यते संपुंसकृद्दत्ता तिलोदकाः ॥ गृहीत्वांजलिना तेभ्यः पितृतीर्थं नयन्ततः ॥ सक्तुना मुष्टिना मु
 ष्टिमात्रेण दद्याद्दक्षपिंडकां तिलाज्यदधिमध्यादिपिंडद्वयेषु योजयेत् ॥ ततः पितापितामहश्चेत्यादिरक्ष्य पिंडमेतः ॥ स
 वं धिनमिलादिश्वकुशेषावाहयेत्ततः ॥ ततोऽस्मकुलद्रव्यादिमेतः ॥ एतां स्म सर्वमेतं शुश्रीलिङ्गातां नमुह्य चोपिंडान् दद्याद्यथा

२९२

पूर्वपितृजोवाह्यपूर्ववत्पिंडपत्रेतिलानुदत्तापूरयित्वाशुभोदकैः। मंत्रेणानेनपिंडांस्तानुघदक्षिणकरंयथा। परिषेवेत्रिधा
सर्वानुषणित्यहमापयेत्। तथा। पितृनुविस्तृत्यचातुस्रमाक्षिणः। आख्येत्पुनः। ततः साक्षिणः संतु मे देवा इत्यदिमंत्राः। सर्वस्वानेषु
वेस्यापिंडदानं तु नारदा। प्रेतपर्वतमारभ्य कुर्यात्तैर्येषु चक्रमात्। तिलमिश्रासतः सक्तून्निक्षिपेत्प्रेतपर्वतेत्येके विस्मतरूपेण
पितरो ममांते सर्वे तस्मिंसायां तु सक्तुमिस्मिलमिश्रितं। आब्रह्मसंवपर्यंतं यत्किंचित्सवराचरं। मया दत्तं न तो येन तस्मिंसायां तु सर्व
शः। प्रेतत्वाद्युविमुक्ताः सुपितरस्तस्य नारदा। प्रेतत्वे तस्य माहात्म्यादस्य चापिन विद्यते। पंचांगमिति। तिथ्यादिपंचकमुक्त्यर्थः। य
एव सप्तम्याह तिगायत्रीतस्मिन्ः। एणवरूपपंचांगसहितं प्राणायामं कृत्वेत्यर्थ इति काश्चित्। तत्राप्रणवादि विशिष्टस्य वशाणां या
मस्वरूपत्वात् पंचांगमित्यस्यैवार्थापात्तात्। उक्त्यस्यैवार्थप्रसंगाच्चैर्मन्त्रैरिति। पित्रादिमंत्रैः। पुसंगात्पद आदि विशे
षमाह। पदेवेति। तथा वविस्तुपदादि आदे पदत्वेतां विष्टादिको नाम्ना। वकारात्पित्रादींश्च तत्तन्मंत्रेणार्चयत् इत्यर्थः। एतास्मिति

एतान् सक्तुल इत्यादीन्मित्राणिसाग इत्यंता नावाहनमंत्रांरुपिंडदानमंत्रांश्च स्त्रीलिंगतयो हि त्वाहितावाहनमंत्रैः पूर्ववदा
वाह्योहितमंत्रैरेव पूर्ववत्पुंशोऽशीवत्स्त्रीशोऽष्टाशमपिंडो देवा इत्यर्थः। अथ तसर्वेषु योऽक्रमं कथ्यते नैव स्पष्टं भविष्यतीति नेह
द्याख्यायते॥ अथ तृतीयदिने पंचतीर्थं कर्तव्यं॥ वायवीये। आदौ तु पंचतीर्थेषु चोत्तरे मानसे विविः। आवम्य कुशहं सन शिरस्य
भुक्ष्य वारिणा। उत्तरे मानसे कृन्मंत्रेण स्नानमाचरेत्। उत्तरे मानसे स्नानं करोम्यात्प्रविमुहयेत्। सूर्यलोकादिसंनिधिसिद्धये पितृभुक्त
या स्नात्वा यत्तर्पणं कुर्याद्देवादीनां यथाविधि। आब्रह्मसंवपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः। तेष्वनुपितरः सर्वमातृमातामहादयः। आ
हं स पिंडं कं कुर्यात्सप्तमैकं विधानतः। पितृपितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः। मातापितामही चैव तथैव प्रपितामही। मातामह
सपितृपितामहाकादयः। तेषां पिंडो मया दत्तौ ह्युक्त्युपतिष्ठतां। अं न प्रोभानवे मंत्रैः सोमभो मज्जरूपिणो। जीवन्मार्गवश
नेश्वरराजं केतुस्वरूपिणो। सूर्यनत्वा र्वपित्वा वरुणं पितृभुक्तं सूर्यलोके नयेत्पितृहरः। मानसं हि सरो ह्यवतस्मादुत्तरमानसं। उत्त

ग.प्र
३१

रात्रमानसा नौनी ब्रजे हृदि एतानसे उदीची तीर्थमित्युक्तं तत्रोदीच्यां विमुक्तिदा उदीच्यां मुंडपृष्ठस्य देवर्षिपितृमेवितां मध्येन
न खले तीर्थपितृणां मुक्तिदायकं स्नातः कनकवहा निनरोयाति पवित्रता अतः कनखलं लोके रखातं तीर्थमनु न मे तस्य दक्षिण
मोगनु तीर्थदक्षिणमानसं दक्षिणे मानसे च तीर्थं यमुदा हता स्नात्वा पुविधाने न कुर्याद्वा दृष्टं कृपृथक् दक्षिणे मानसे स्ना
ने करामात्मविमुद्धये सूर्यलोकादिसं सिद्धि सिद्धये पितृमुक्तये नमामि सूर्यं तस्य पितृणां तारणा यवा पुत्रपौत्रधने स्वयं आयु
रारोग्यद्वये ब्रह्महत्यादि पापौघघातनाय विमुक्तये दिवाकर करोमीह स्नाने दक्षिणमानसे अनेन मानपूजादि कुर्याद्वा इंस
पिंडकं कृत्वा नृत्वाथ मौनार्कमिमं मुदीरयेत् कथं बाल इति श्लोकत्रयं जेतय र्वतवत् फल्गु तीर्थं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थोत्त
मोत्तमो मुक्तिर्भवति कर्त्तव्यं पितृणां आदृतस्तथा ब्रह्मणा प्रार्थितो विष्णुः फल्गुको स्य भवत्युरा दक्षिणा मिद्धतं नृनंत इवः फ
ल्गु तीर्थं कायस्मिन् फलति फल्गु गौः का प्रभे मुर्जलं मदी। यष्टिरं तर्गतं यस्मात् फल्गु तीर्थं न निः फला तीर्थं नित्या निसर्वाणि भ

३१

वनेष्विलेखुवात निस्तानुं समायांति फल्गु तीर्थं सुरैः सह गंगाणा वेदकं विष्णोः फल्गु द्यादिगदाधरः स्वयं हि द्वरूपेण त
स्नातं गाधिकं फला अश्वमेध सह स्नातः सह संयः समाचरेत् न्यस्यो तत्फलमाप्नोति फल्गु तीर्थं यदा मुयात् इयं वस्तुतिर्न
फला फल्गु तीर्थं विष्णु जले करोमि स्नानमादृतः पितृणां विष्णु लोकाय भुक्ति मुक्ति प्रसिद्धये आग्नेये तु पितृ ब्रह्मलोकांति
फला तदुक्तं फल्गु तीर्थं तीर्थराज करोमि स्नानमादृतः पितृणां ब्रह्मलोकां ये आत्मनो भुक्ति मुक्तय इति फल्गु तीर्थे नरः
स्नात्वा तपसा स्नानमाचरेत् स पिंडकं सूत्रोक्तं नेमदं यपिता महं नमः शिवाय देवाय ईशान पुरुषाय च। अधार वास देवाय
देवाय सद्योजाताय शोभवे। नत्वा पितामहं देवं मेव एनेन पूजयेत्। फल्गु तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरो आत्मानं पित
तिः सा ईशान ये द्वे स्वरूपे देवा अष्टौ तैः यैव मिः स्नाने वस्त्रपुष्पा घले कृति। न कुर्याद्वा गदापाणि सप्तश्राद्ध मपार्थकं। अं नमो वा
सुदेवाय ननः संकर्षणाय वा धनुनायानिरुद्धाय श्रीधराय वविष्णवे। पंचतीर्थो नरः स्नात्वा ब्रह्मलोकं नयेत् पितृन्। मुंड

वा

पृष्ठात्रगावर्धस्तात्फल्गुतीर्थमनुत्तमं अत्र आह दिना सर्वपितरो मोक्षमाप्नुयुः॥ आदाविति पंचतीर्थेषु पंचतीर्थी कर्मणा दावा
 त्रमानसे विधिः॥ अत्र म्येति॥ उत्तर मानसं गत्वा कुशपाणिस्तु दुदके नावम्यशिर आभ्युक्ष्योत्तर मानस इति मंत्रेण स्नात्वा देवादिता
 र्पणानंतरं आघस्तेति मंत्रेण एको जलं दत्त्वा स पिंडकं आहं कृत्वा पिता पितामहं श्रुत्या दिना श्लोकद्वयेनाहं यपिंडो देयः प्रितशिला
 वदितिसं पिंडितार्थः॥ उत्तर मानस इति॥ अत्र वनियतो गमेव लिंगवत्त्वादात्मशुभ्यादिव्रतसमुच्चितमेव फलं ननु योगसिद्धिश्चा
 येन प्रत्येकं स्नानमंत्रश्रुतियतस्नानमंत्रानंतरं पठनीयः आगतत्वा मते निवेश इति न्यायात् एव अत्र लिंगमंत्रेण प्रकृततर्पणा
 नंतरं अत्र आहं कृत्वा पितृ तृप्तिः फलं पुष्करेष्ठकृतं आहं मिसुपुत्रं मय एवमेव गयाशीर्षवटे फल्गुतीर्थे उत्तर मानसमतं गवा
 यपि सुपदे वेति विष्णुस्मृतेः॥ अत्र मइति सूर्यन तावर्चने वमंत्रः॥ उदीची तीर्थे मितितत्र दक्षिण मानसे विश्वा विभक्ते उत्तर भागे उदी
 ची तीर्थे मध्यभागे कनखला दक्षिण भागे दक्षिण मानसमिति दक्षिण मानससमाख्यात्तरं सितीर्थं च॥ तत्र प्रत्येकं स्नाने

आहं वपि दक्षिण विभुक्तिर्भवतीत्यर्थः॥ दक्षिणे मानस इत्यादि श्लोकत्रयेण स्नानं दक्षिणार्क पूजानया दियं धालिं गं कार्यं कश्चिदु
 दक्षिणे मानस इति श्लोकः स्नानमंत्रः नमामि सूर्य मितितु दक्षिणार्क नयादौ॥ ब्रह्महत्या दीत्यादित्वधिक मित्याह एतस्यार्कस्य
 मोनेन पूनीयत्वा मोनार्क इति ना कथं बाल इति मंत्रस्तत्रैव पठनीयं तत्तत् फल्गुतीर्थे न के ता मुक्तिरिति आह कर्तृदेवतयो मुक्ति
 फलमित्यर्थः॥ ब्रह्मणेति विष्णुः फल्गुनदी रूपो भवतु॥ दक्षिणायाम् इह ह्यणु जतततः फल्गुतीर्थं जाते तदव इति पाठे तस्य कृतस्य
 इवोरस इत्यर्थः॥ यस्मिन् फल्गुतीर्थे फल्गुनदी गो जलं च कामधेनु मही वृष्टिः स ह्यस्य सूता गोविंदं त्रयं मंत्रं गीतं मन्त्रं धितं
 फलं यस्मात्फलवतः फल्गुतीर्थं ननिः फलमित्यर्थः॥ शेषं स्पष्टं॥ तत्र फल्गुतीर्थे इति मंत्रेण स्नात्वा देवर्षिपितृनुसंतर्प्य स
 पिंडकं ह्यसूत्रं विधिना आहं कार्यं न मे दथेति॥ ततो मधुसूदा दक्षिण कुलं कृत्वा पितामहं नमः शिवायेति मंत्रेण न मे त्स्त्रज
 यच्च फल्गुतीर्थे इति॥ अत्र तर्पणादिद्यवहितमपि पूर्वकृतमेव स्नानमन्त्रं च तद्गदाधर दर्शनविधानाय न त्वत्पूर्वं विधीयते॥

अपूर्वांतरकल्पनापत्तेः एतेन पुनः फल्गुतीर्थस्नानमिच्छुक्तिः प्रत्युक्ता ततः पंचाष्टतादिपूजाकार्या तत्र पूजानुष्ठानकार्येन मो
वासुदेवायेत्यादिमंत्रः अकरणे आह्वानार्थक्यानिष्टात्वायथाशक्तिगदाधरपूजायाश्चावश्यकतोक्ता पंचतीर्थीमिति अत्रवपू
र्वेति सैव उन्नरमानसो दीवीकनखलदक्षिणामास फल्गुरुपपंचतीर्थीस्नानस्य फलसंबंधार्थं पुनरनुवादः संनिधौ त्वं भोगे
न फलार्थेन पुनः कृतिरिति च्यायात् ननु स्नानांतरविधाने आभ्युपगम्य कपालं निर्वपेदुक्ता मइति वदसंनिधौ भवेन फलं वा
कर्मसंनिधौ विति च्याया पट्टेः फलांतरार्थं तेन पूर्वकृतस्यापि संयोगात् पृष्ठाया येन ब्रह्महत्या निरासार्थं अथैव फलांतरार्थ
त्वं अथवा विरोधाच्च अतएवामिपुराणे पुनस्नानानुवादेऽपि न कृतः एतेन पंचसुतीर्थेषु पुनः स्नानं कार्यमिति वदतः प्रत्युक्ताः
पंचतीर्थी फल्गुतीर्थं पंचमं मुक्तं तस्य फलमाह मुंडपृष्ठादिति अत्रानुष्ठानघोषात् कर्मोक्तं ॥ अथ पंचतीर्थीदिनोत्तर
दिनकृत्यं ॥ तत्रवायुपुराणे प्रथमे हि विधिः प्रोक्तो द्वितीये दिवसे त्रैतं धर्मारण्यं तत्र धर्मेऽपि स्नाद्यागमकारयत् म

वि३

सम
३३

तंगवाप्या स्नात्वानुत्तरपणे आह माचरेत् गावाम् नत्वा मत्तेशमिमं मंत्रमुदीरयेत् प्रमाणे देवताः संकुलोकपालाश्च साक्षिणः मया
गत्य मत्तेशमिन्पितृणां निष्कृतिः कृता पूर्ववद्ब्रह्मतीर्थे वक्रपे आह दिकारयत् तत्रूपं पूषयोर्मध्ये कुर्वन्नायते पितृना धर्मधर्मसं
रंनत्वा महाबोधितं तमेतत्तलहलायष्टहाय सर्वदावल विस्ववो धितत्वा ययज्ञापत्रं अथ्यापन मोनमः एकादशोसिरुद्राणां व
सूनामष्टमसथा नारायणे सिदेवातां वृक्षरासिपिप्लेति प्रथमे ह्रीति पंचतीर्थीदिकृत्य दिनसमुदाये प्रथमे हि विधिरुक्त
स्तत्रैव द्वितीयदिवसे धर्मारण्यं त्रैतं दित्यर्थः अमिपुराणस्था अपि प्रथमे दिवसे तीर्थं गत्वा ननु उन्नरमानसे इति धर्मारण्यं द्वितीये
ह्रीत्यादयः प्रथमादिशब्दा एवमेव व्याख्याः धर्मारण्य एवमतस्तवायी तत्र स्नाने सर्वपापविमुक्तिः फलोपुष्करे स्नात्वा मात्रस
र्वपापेभ्यः प्रतो भवतीत्युपक्रम्य एवमेव फल्गुतीर्थं उन्नरमानसे मत्तेशवाप्यामिति विस्मृतैः पूर्ववदिति मत्तेशवापीवद्ब्रह्मतीर्थ
संज्ञके कूपे आहादीति आदिपदात्तरपणादि तद्व्येति ब्रह्मकूपद्वययोर्मध्ये परं आहं कार्यं ततो धर्मधर्मेश्वरौ नम्यो महाबोधितं

ग.प्र.
३४

अथ श्रुत्यां अथ यद्यपि नतिमात्रमुक्तं तथापि तदवस्थां ब्रह्ममपि कार्यमहाबोधितं गत्वा पिंडदः स्वर्गलोकनामिति अग्निपुराणाव
नात्तत्त्वलहलायेति मंत्रैः अथ स्य नमो कवि विमो नयति तौ तदा त्वमं वि कै वंति ॥ अनुष्ठान प्रयोगं तु वक्ष्यामः ॥ अथैतदग्निम
दिनकृत्यं ॥ वायवीये । तृतीये ब्रह्मसरसि स्नात्वा आहं समावरेत् । स्नानं करोमितीर्थं स्मिन् रूपात्रयविमुक्तयोः आद्याय पिंडरा
नाय तर्पणायात्मभुङ्क्ष्ये तत्कूपयूपयोर्मध्ये कुर्वन् स्तारयते पितृन् स्नानं कृत्वा छिन्नो यूपो ब्रह्मणो यूप इत्युक्ता कृत्वा ब्रह्मसर
आहं ब्रह्मलोकं नयेत् पितृन् गोप्रचारसमीपस्थं आश्राय ब्रह्मकल्पिताः तेषां सेवनमात्रेण पितरो मोक्षं गमिन् ॥ आश्राय ब्रह्मसरो
भूतं सर्वदेवमयं तरुं । विष्णुरूपं प्रसिद्धं मिषं पितृणां विमुक्तयोः आश्रायं सिक्ताः पितरश्च तृप्ता एकाक्रियाद्यर्थं करी प्रसिद्धा
आश्रायं मूले सलिलं च देयं नोपेक्षणीयं विबुधैर्मनुजैः । यूपं प्रदक्षिणं कृत्वा वाजपेयफलं लभेत् । ब्रह्माणं वनमस्तु त्वपितृन्
ब्रह्मपुरं नयेत् च नमो ब्रह्मणेऽजाय जगज्जन्मादिरूपिणे । नक्तानां च पितृणां च तारणाय नमो नमः ॥ ततो यमवलिं हि स्वामं

राम
३४

क्ति

एतानेन यत्नतः । यमराजं भ्रमराजौ निश्चलार्थं यवस्त्रितौ । ताम्यां वलिं प्रदास्यामि पितृणां मुहितवो ततः श्वानवलिं दद्यान्मंत्रेण
नेन नारद विवस्वत कुलोद्भूतौ हौ श्यामशवलौ शुनौ । ताम्यां वलिं प्रदास्यामि रक्षेतां पथि मांसदा ततः काकवलिं हि स्वापुनः स्ना
नं समावरेत् । ऐन्द्रवारुणवायव्यायाम्यावैर्नृतास्तथा । वायसाः प्रतिग्रहं तु भूम्या पिंडं मया पितृमिति मिति । तृतीयं इति पंचतीथी दिनमा
दायेति पूर्ववद्वाग्धेयं । तदिति स्नानमिति मंत्रेण स्नात्वा कूपयूपयोर्मध्ये तच्छ्राद्धं कुर्वन् पितृं स्तारयत इत्यर्थः । उद्धित इति ब्रह्मणे
ति शेषः । ब्रह्मणा छिन्नो यूपो ब्रह्म यूप इत्युक्तं प्रसिद्ध इत्यर्थः । कृत्वा छिन्नो यूपो ब्रह्मसरसि आहं सर्वव्रह्मलोकं नयेत् फलोत्तरमुच्यते । तच्च
योगसिद्धिं चायेन पूर्वाक्तं पितृतरणफलं न सह विकल्पते । एतेनैतयोः फलयोः समुच्चय एव एकत्रैवाप्तानादिति निरस्ता
ततो धवारतीर्थसमीपस्थं कविदां अपि तमाहो ह्येन आश्रमित्यादि मंत्रेण शिष्टाचरा कुशयुक्तं ब्रह्मसरः समानीता नु
छिष्टशुद्धादकेन प्रसिचेत् । अथ यद्यप्याश्रादतिवज्जवचनं श्रुतं तथापि उद्देशमात्रत्वाद्ब्रह्मवदविवक्षितं । अतएव मंत्रे आश्रमि

गो.

त्येकवचनां अथथातद्विरोधः स्यात्। तेन यस्य कस्य विदा प्रस्य सेकः कार्यः। अं नम इति ब्रह्म नमस्कारे मंत्रः। ततो यमराजेति मंत्रेण
 यमवलिः। देवसूतेति मंत्रेण अश्ववलिः। ऐं इति मंत्रेण काकुवलिस्ततः स्नानं। तत्र अयं स्नित्वा तृशिष्टाचारा ब्रह्मसरस्ववा इदं व
 स्नानं वलिदाननिमित्तकाशु चित्त्वपरिहाराय त्वाञ्च डालादिस्पर्शनिमित्तकस्नानवत्स्नानं। तत्प्रादिरहितमेव कार्यम्॥ अ
 थतदुत्तरदिनकृत्यम्॥ वायवीये। फल्गुतीर्थं वउर्थं द्विस्नानादिकमथावरेत्। गयाशिरस्यथ आहं पदे कुपीत्सपिंडकं। सा
 द्वाहया शिरस्तत्र फल्गुतीर्थं अयं कृतं। कौन्त्यादात्फल्गुतीर्थं यावत्सा द्वाहया शिरः। गयाशिरनगादोश्रुसादात्तत्फल्गुतीर्थ
 कं। सुखं गयासुरस्येतत्तस्माद्वाहमिहाह्वयं। आद्योगाद्युरो देवोयत्काद्यत्तात्मना स्नितः। विष्ठादिपदस्येणापितृणां मुक्तिहेतवे
 तत्र विष्णुपदं दिष्टं दर्शनात्पापनाशनं। स्पर्शनात्सूजनं चैव पितृणां मोक्षकारणम्॥ आहं सपिंडकं कृत्वा कुलसाहसमात्मनः। वि
 सुलोकं सनुहृत्य नयद्विष्णुपदनरः। आहं कृत्वा तदपदेन ये बुलशतं नरः। सहामना शिव उरतया ब्रह्मपदेन नरः। ब्रह्मलोकं कु।

लशतं समुहृत्य नयेत्पितृन्। दक्षिणाग्निपदे आही वाजयेय फलं लभेत्। गार्हपत्यपदे आही राजसूयफलं लभेत्। आहं कृत्वा हवनी
 यवाजयेय फलं लभेत्। आहं कृत्वा सभ्यपदे अग्निष्टोमफलं लभेत्। आवसथ्यपदे आही सामलोकमवाप्नोति। आहं कृत्वा शनपदे वृं
 लोकं नयेत्पितृन्। आही सूर्यपदे वषापि नोर्कं पुरं नयेत्। कार्तिकेयपदे आही शिवलोकं नयेत्पितृन्। आहं कृत्वा गस्त्यपदे। ब्रह्मलो
 कं नयेत्पितृन्। कश्यपस्य पदे आही पितृन् ब्रह्मपदनयेत्। अथेषां च पदे आही पितृन् ब्रह्मपुरं नयेत्। सर्वेषां कश्यपे अश्वं विष्णु
 दस्य वैपदं। ब्रह्मणा अषट्वापि अष्टतत्रैकीर्तितं। शरं नेच समाश्रितेष्वा मय्यतमं स्मृतं। श्रेयस्करं भवेत्तत्र आहं कर्तुं श्रुतारदः।
 तथा। गयाशिरसि यः पिंडं येषां प्राप्नुतिर्वयेत्। नरकच्छादिवं याति स्वर्गलोका मोक्षमाप्नुयुः। गयाशिरसि यः पिंडं शमीपत्रपमा
 गात्। कंदमूलफलौघौ वीदया त्वर्गं नयेत्पितृन्। पदानि यत्र दृश्यंते विष्ठादीनां तदयतः। आहं कृत्वा तेषु पिंडान् तेषां लोकान्
 यन्नरः। सर्वत्र मुंडपृष्ठादिः पदैरेभिः सुलक्षितः। अयांति पितरः सर्वं ब्रह्मलोकमनामयमिति॥ वउर्थं द्वीति। पंचतीर्थं दिनाञ्च

गी ३६

उर्थे अस्मिंश्च फलानि फलानि तीर्थेषु एव लेकरोमि स्नानमाह तदतिमंत्रयादिः पंचतीर्थी प्रकरणोक्तः स्नानविधिः को
नविदुष्यथस्तदयुक्तं प्रकरणेन पंचतीर्थीतर्गतफलानि तीर्थस्नानस्वनिवेशात् राजसुखवद्भिर्भूतब्राह्मणदिकर्तृका वंश
राजसूयातर्गतावेष्टिधर्मातिदेशकनामलिङ्गवदधर्मातिदेशकाभावाच्चा फलानि तीर्थस्नानत्वरूपसमानधर्माणातिदेशात्
जीवंगयावासिनां प्रात्यहिकृतत्रयस्नानेपि संगतात् तस्मात्पदश्राद्धाद्यधिकारसिध्यपेक्षितमुवितासंपादकमिदं स्नानं प्रायदि
कनित्यस्नानविधिनेव कार्यं तदुपपत्तीर्थीतर्गतफलानि तीर्थस्नानविधिनेति सिद्धमायाशिरसीति अथ स्नानानंतरंगयाशिरसि
यानि पदानि तत्र श्राद्धं कुर्यात् पदद्वयैकवचनं पदत्वाभिप्रायेण साक्षादिति फलानि तीर्थी अयंतस्मी पृष्ठगायाशिरस्तत्प्रा
दतिप्रशंसं कृतं तत्र स्नादिरित्यर्थः कोशमित्येव स्यायं पदेशोतिप्रशस्त इति भावः तस्य प्रज्ञाणमाह कोवयादादिति कोच
योदोमुदपृष्ठादिः कोचरूपेण हि मुनिमुदपृष्ठे तपो करोत् तस्य पदोक्तिर्यस्मा कोवयादस्ततः स्मृत इति वापवीयोक्तः तत

३६

अपश्चिद्विषयवधिभूतं कोचपादमारभ्य प्रायश्चित्तिफलानि तीर्थयावत्तत्पर्यंतं प्रशंसंगयाशिर इत्यर्थः गयाशिर इति अनेतरोक्तगया
शिरस्य षेत्तु शिलास्तनगादे शुभमद्ये साक्षात् फलानि तीर्थप्रशस्तौ फलानि तीर्थमिति मद्ये शब्दाद्व्याहारेणोच्यं प्रशस्तत्वे हेतुः मुखमिति
प्रशस्तत्वेऽक्तः फलमाह तस्मादिति अथ कथं चेति प्रतिमास्वरूपीयत्वात् पदरूपेण वाच्यं इत्यर्थः श्राद्धमिति विष्णुपदे श्राद्धं कृत्वा कु
लसहस्रं स्वमुद्रित्यविष्णुलोकं नयेदिति संवत्सहस्रं प्रवसाहसं तथा ब्रह्मपदं इति श्राद्धं कृत्वेत्यमुषंगः पंचपापिन इति पंचमहाप
तकिनः अन्येषामिति कोचगणेशरोदीना अत एवोक्तं वायवीय एवाविष्णुः पदं रुद्रपदं ब्रह्मणः पदं मुत्तमं कार्त्तिके पस्य पदं दिव्यं
हस्तौ यवनिर्गतौ पंचाग्नीनां पदान्यत्र इडागस्य पदं परे रवे अकार्तिके पस्य कोचमातंगकस्य वा मुखलिङ्गाति सर्वाणि पदानि ति तिवाध
ति ति अग्निपुराणे आवसथ्यस्य वेदस्य सूर्यस्य वाणस्य वा अगस्तिः कार्तिकेयस्य श्राद्धीतारयते कुलमिति अत्र पदद्वयमुच्यते अ
न्यत्र मुसभ्यावसथ्यपदे नगाण्येते गण्येते च सोमकोचगणेशपदानि त्विवचनुद्देशोक्तानि तदुक्तं ईशानविष्णुकमलासनकाति

२७

केयवद्वित्रयाकरजनीशगणेश्वराणां कौंवा मेरुं कलशोद्भवकश्यपानां पादात्रामिसततं पितृमुक्तिहेतुमिति। सर्वेषामिति।
 अथ ततश्चैतदन्यतमदादौ भवतीत्यर्थः। पारं भवेति। अत्र च वायवीय पर्यालोचनया चतुर्णां माघं तत्राह विकल्प एव। गार्हपत्ये तु जुह
 पदमुपक्रमश्चाह मुक्तं। फल्युतीर्थे वचुर्ये द्विस्नात्वा देवादि तर्पणं। कृत्वा आह गार्हपत्यं कुर्यादुपदादिहेति। अग्निपुराणेषु
 यमेव क्रमः। अन्येषां तु पदानां यथापरमेव क्रमः। अथवा मिवायुगस्तु पुराणेषु भिन्नभिन्न क्रमोक्तैरनियम एव। अत एव मिपुरा
 णे उक्ता क्रमोक्तो वापि गार्हपत्यं मदा फला इति अयस्करमिति। अथो मुक्तिः। अथो निश्रेयसाभूतमिति कोशात्। ततश्च तत्र
 पदेषु आह कर्तुं प्रकारातिशयोक्त्यर्थः। भूतस्त्वमोहदमित्यर्थः॥ अत्र पदेषु प्रथमे द्विसकुपिंडः। द्वितीये तिलगुटपिंडः। तृ
 तीये पायसपिंडः। वचुर्येदुर्ध्वेन तर्पणं। पंचमदीपदानमिति पंचदिनानि कृत्या। अनवक्ते शत्रु द्विषे कस्मिन्नाह निरुक्तपवर्क
 कार्यमिति दौक्षिणात्प्राचारः॥ गार्हपत्यं शिरसीति। अत्र वाञ्छित एताभ्यां वचनाभ्यां गार्हपत्यं शिरश्चाह सप्तोक्तस्वर्गफलोत्पन्नो वृत्ताद्य

स्मि ३७

वक्ता पिगाया शिरःगदाधरावासादिप्रदेशे फलद्वयोद्देशेन पदपिंडदानातिरिक्तं पिंडदानं हयं कार्यमित्याह। तत्र गार्हपत्यं शिरश्चा
 हस्यपदश्चाह नैव समानदेशकालकर्तृकेण प्रसंगान्निवादात्। व्याप्यतीर्थश्चाह नद्यापकर्तृतीर्थश्चाह सिद्धेः। प्रघटके उक्तत्वाच्च। न च
 पदगार्हपत्यं शिरश्चाह योः प्रथमं फलश्च वणोदकप्रयोगेण चानेकफलजननेयागसिद्धिर्चायविरोधात्प्रथमं पुष्टानमिति वाच्यं। गार्ह
 पत्यं शिरःकोटीकृत एव पदादौ सफलश्चाह विधानात्तत्रायाविरोधाभावात्। माघकोटीकृतं प्रथमं स्नानं वत्। अत्र परपदकोटीकृ
 तं त्रयोदश्यादिश्चाह वच्चाप्रयं वित्तं चैतस्य यागमुत्तमप्रकरण एवेति नेह हतं च्यते। किंवा गार्हपत्यं शिरसि यः पिंडं पदे कुर्यादित्युप
 क्रममद्ये पदश्चाह न्यभिधाय गार्हपत्यं शिरसि यः पिंडं मित्याद्युपसंहृतं। अत उपक्रमोपसंहाराभ्यामपि न पदश्चाहतिरिक्तं गार्ह
 पत्यं शिरश्चाह मनुष्येया। अत्रोत्तुपदश्चाहतिरिक्तं गार्हपत्यं शिरः। आह नान्येवातिनमत्तं सैनं वा प्रसंगः। फलांतरश्च वणं तु पदश्चाह एव फल
 नकल्याणमित्याहुः। अथैतदुत्तरदिनकृत्या वायवीयोपचमं द्विगदालो ले कृत्वा स्नानादि पूर्ववत्। आह सपिंडं कुर्यात्ततो

हयवटेनरातत्रआद्वादिकं कृत्वापितृनुवह्यपुरंनयेत्तत्रह्यप्रकल्पितामविप्रान्भोजयेत्पूजयेदथाकृतथाहोक्तपवटेभूनेवप्रयुत
 तः। दद्यान्तत्वाचसं पूज्यवटे शंखसमाहितः। पितृमुयेद्वह्यपुरमकयं वसनातनो गद्यायां धर्मेष्वेव सदसि व्रह्मणस्तथा। गद्याशीर्षवटे चैव
 पितृणां दत्तमकयं तथा। नयेत्पितृनुवह्यपुरं नयेत्तत्र प्रपितामहमिति। पंचमेहीति। पंचतीर्थीदिनात्पंचमे। फल्गुप्रवाह एव गदालो
 तीर्थवर्त्तते। तत्स्वरूपं च तत्रैव। हेत्यासुरस्य शीर्षे तु गद्याय द्विधा कृतौ यतः प्रकालिता तीर्थं गदालोलेततः स्मृतमिति। हेतिनाम
 कस्यासुरस्य शिरसि त्वाय गदा प्रकालिता गदा वरेण तद्गदालोले तीर्थमित्यर्थः। तत्र स्नाने मंत्रः। गदालोले महा तीर्थं गदा प्रका
 लने वरे। स्नानं करोमि शुभार्थं मरुयाय स्वरा प्रया इति। अयं वषा कृत सकल मंत्रां ते यठनीयः। आ गतं तामं ते निवेश इति न्यायात्।
 आदिशब्दं तत्र पणमं ग्रहः। पूर्ववदिति। सकलगद्या आह प्रकृति भूत प्रेत पर्वत वट आह कुयो दि तु न्नरत्रा चयः। ततो हयवटेनर
 ॥ आह कुयो दि तमुष्यते। तत्र आद्वादिकमिति पूर्वविहित आहस्येवानुवादः फलकीर्तनार्थः। ब्रह्म प्रकल्पित ब्राह्मण भोजन

अ
 राम
 ३८

स्वर्गलोक २
 ज ५

वेदं तानाहवनी पस्थाने कृत्वा आह मष्टा एव ब्रह्मभिन्ना अत्र एवाग्निपुराणो येषु ब्राह्मण पूजयिष्यंति गद्यायामागतानराः। ह्यकथे
 ईनैः आह स्तोषाकुलशतं व्रजेत। नरकात्सर्गलोकायां परो गतिः। इति ब्रह्मणवरप्रदाने आह पूजनीयत्वस्योक्तत्वात्। ततश्च आ
 ह यावन्तोपेक्षिताः शक्याश्च तावत्स्ववक्रवचनं द्वेष्टे। ननु कपिं जलयायेन त्रिवपरा उत्तरास्त्रिववाक्यशेषस्य आहोपब्राह्मणसं
 रण्याविधायकवचनस्यात्र तदपवादकत्वात्। यदप्यहयवटप्रकरणे एकस्मिन् भोजिते विप्रैकोटिर्भवति भोजिते तिवचनं तदप्यस्य
 वाहयवट आहोय ब्रह्म प्रकल्पित विप्रसंता न जविप्रभो न स्य स्तुत्यर्थं मनु गदके। एकं दृष्टीति द्वो दृष्टीति इति वत्। ननु स्वतंत्रैकवि
 प्रभोजनफलवोचकं विधिविभक्त्यभावात्। ययं यैक उमधीं तं तेन तेन हास्येष्टं भवतीति वत्। वट आह प्रकरणे उपाराथं निश्चयाद्
 त्रिसप्तत्याया नवतारा तातेन यैकै न विदुर्नैव वट आहानं तं ब्रह्म प्रकल्पित ब्राह्मण त्रयपितृ ब्रह्मलोक नयन फलार्थं तदनुत्तरं
 क ब्राह्मण भोजन मप्यार्थवादिकं फलार्थं कार्यमिति तत्परिभाषनीये मवा अत्र वट आह गद्यास्तु ब्राह्मण नियमस्तस्मात् न तद

। तत्रैवाहं तन्मपि भोज्यं । वटश्चाहंति रिक्तश्चाहंति निपमइति पूर्वमेवोक्तं । कृतश्चाहइति । एतस्य पितृव्येदित्यग्रे च यः । तत्र च अहं
 इमुद्दिश्येन्न स्यात्संयुक्तविधीयते । न तत्रायाश्चाहंति राणियथा लाभमादिनापिकार्याणि । वटश्चाहंनुपाकेनैव कार्यमित्यर्थः । अहं
 इति । ततो वटेशं दृष्ट्वा एकारणं वेवटस्याग्रेयः शोते योगनिडया बालरूपधरस्मिन् नमस्तयोगशाश्विने इति मंत्रेण नमस्कारो पवारैः पूजा
 येदित्यर्थः । वटेशं वेतिवकारादहं वटपितामहयोर्यहं । तत्र तावत्प्रेमं वाक्तेः । ततश्च संसारवृक्षशस्त्राया शेषपापक्षया यत्र । अहं
 यवत्तदात्रेव नमो कृत्ययवयवै इति मंत्रेण वटं नत्वा पूजयेत् । ततश्च लोमादिश्चरलोकार्येन तस्माद्द्वारः । लिङ्गरूपो भवतं च वटेश
 पितामहमिति मंत्रेण पितामहं नत्वा पूजयेदित्यर्थः । गायामिति । अत्र वटश्च करणे सत्यपि घसंगाहयोदिश्चाहं पिफलोक्तिरहं
 ततया । एवं सप्तदिनानि गायकार्यं नित्यं । वटश्चाहंतीर्थानि नुसार्द्धमासवासमासवासवातंदतराययायोगं कार्याणि । तत्रापि वट
 श्राद्धं सकलगायातीर्थानि कृत्वा तैकार्यं तत्रैव दधिभक्त्या पुष्पैश्च । तदाहुर्कर्मव्यापारः । अत्र याजो कर्म इत्येति शिष्टाः । यद्यपि वा

व४

३७

द्यग्निपुराणाद्यालोचनयादिन कृत्येतीर्थोत्तरकृत्येव कर्मसंबादो दृश्येत तथापि वायुपुराण एव भूयस्तेनोभयश्रुतीति न्यायेन ग
 याकृत्योत्पत्त्यवसामात्रदनुसारेणैव कर्मः । यद्वायुपुराणानंतरं कर्मप्रतिपादकाश्च ततः श्रद्धाद्यानर्थक्यपरिहाराय कर्मविकल्प ए
 वावकृतसंक्रमतो कर्मतावापि गाययात्रामहाफलं यद्वाग्निपुराणां क्रमान्तरं तेषां अपि न दोषः । अज्ञातकर्मपुरुषाधिकारिकं वेदवचनं ज्ञेया
 सर्वथापि नुष्ठे त शिलाकार्यं प्रथममेवातत्र तथा नित्यमस्य पूर्वमुक्तत्वात् ॥ इति नारायण महविरचिते विरुद्धीसेतौ गायप्रकरणे नि
 यतसप्तदिनकृत्यम् ॥ अथानित्यं तदिनकर्तव्यानि गायस्मृतानातीर्थान्यनेकपुराणालोचनयोः श्रुतेः । तत्र वायुपुराणे तावत् । उयो
 पितोश्च गायत्रीतीर्थं महानदीस्थितं । गायत्र्याः पुरतः स्नात्वा प्रातः संध्या समाचरेत् । श्राद्धं सपिंडं कृत्वा नयेद्वाह्मणां कुलोती
 र्जसमुद्यते स्नात्वा सावित्र्याः पुरतो नरः संध्यामुपास्य मध्याह्ने नयेत्कुलशतं दिवं प्राचीं सरस्वतीं स्नातः सरस्वत्यां स्नतो ग्रतः । संध्या
 मपास्य सायाह्ने नयेत्सर्वज्ञतौ कुलं । वज्रजन्मकृतां संध्यालोपान्मुक्तस्त्रिंशं कृतं विशालायां लेलिहाने तीर्थं च मरुताश्रमं

इदं किं मुंडपृष्ठे गदाधरसमीपतः तीर्थं आकाशगंगायां गिरिका मुखे पुत्रा आह दः पिंडो ब्रह्मलोकं कुं ॥ स्तनं नयेतास्ता
 गोदेवैतरणा विः सप्तकुलमुद्धरेता देवतद्योगो घनरे आह दः स्तनं नयेति तन्ना पुष्करिणां घृतकुलामधुकुल्यातं नयेव पुष्करि
 णां गदालेति तीर्थं वामरके तथा कोटि तीर्थं रुक्मकुंडे पिंडदः स्तनं नयेति तन्ना मार्कंडेयशकादीशोनवास्यति तत्तारकः ॥ उपो
 धित इति प्राप्तिने कृतो पवासो यथातः गायामममधरुगायत्री संमुखया शैशमहानदी स्त्रियायत्री तीर्थं स्नानसंध्या वंदनप्रादो
 निकुर्यादित्यर्थः स्नानादिवयसमुदायस्यात्र कुलब्राह्मणतासंपादनं फला फला कोट्या स्नानसंध्या पोरपिशोपस्थितत्वेन ला
 घवात्तस्यैवात्र यातु ननु स्वर्गः कल्पनामोरवात् एवमुत्तरयोरपि प्राचीसरस्वती स्नात इत्येकं पदं ब्रह्मन्मेति तीर्थत्रये संध्या
 त्रये संध्यात्रयमात्रे फलांतरमिदं विशालाया मिति विशालादि तीर्थसप्तकमधेन्यतरस्मिन् आह पिंडदानाभ्यापित ब्रह्मलोक
 नयनं भवतीत्यर्थः स्नात इति स्नात्वा गोदः गोदाता विः सप्तकुलैकविंशति कुलां गोदेवैतरणा मिति पठे गोदेतीर्थं अत्र यासा

४

वैतरणी नाम नदी वैलोक्य विभ्रता सावतीर्णा महाभागापि तृणांतराणां वैदतिमंत्रेणैवैतरणा स्तरणमपि कार्यमाचाराद्यदि
 वनद्यमिति नवतीर्थानि शिष्यस्यष्टां अथ पांडु शिलादि तत्र वायव्या सुवर्णपारियातकवने सपावतीकः शंकरो युतं वषाणि रेमा
 ततः कदाचिन्मरीचिस्तदनं फलं उष्णद्यथे प्रविष्टः सचमहे शनशप्तः यस्मात्संममसुखविद्यातं कृतवान् तस्मादनंदः रवी भवेति
 ततो मरीचिना स्तुतस्तुष्टः शंकरो ममशापमुक्तिं कुर्वति तेन प्रार्थितो गाययांते शापातो भविते त्युक्तो गाययात्वा शिला पांडुश्चरस
 पसेपे तेन तपसा सपांडुरवर्णेभूत् ततो ब्रह्मविश्वादिभिरागत्योक्तं वरं दणीष्टेति ततो मरीचिराह हरशायादिसुक्तं शि
 लाभवनुयावती पितमुक्ति करी वस्यात्रे न्युक्ता दिव्ययुः पांडु शिलेति सा घोक्ता आह तत्राक्यं भवेत्तथा युधिष्ठिरस्त
 णाकं पितृकार्यं उता ययो आह काले पांडुना कंम इति देहिपिंडकं हस्तं यस्का शिला पावे पिंडदानं चकार सः शिला पापि
 नित न पृष्टो घासने दनः वरदो स पुत्रा यराजं कुरुमहीतले अकं कं उ संशामे कछत्रं पुत्रका स्वर्गत्रिजशरीरेण न

स्मरदिवंतया इत्युक्ता प्रययोपां दुःशाश्वतं पदमद्ययं इति तथा वान्यास्यापि तत्र आह्लादिदमेव फलमिति तावयं श्यं वपां दुःशिला।
 धतामहसमीपस्थे चैव कवनेति। तथा घृतकुल्यामधुकुल्यादेविकावमहानदी। शिलायां संगतास्तत्र मधुश्रवणकीर्तिता। अयुत
 श्रमेधानां स्नानकृत्स्नतेनरः। तर्पयिवापित्वाणं च आह्लात्वा सपिंडकं। सहस्रकुलमुदृत्य नयेद्विषु पदेनरः। उद्भिजां स्विदजा
 वापि ह्यं डजयितरायुजाः। मधुसवांसमासाद्य वृताविषु डरं ययुः। घृतकुल्येति एताश्च तस्मापि मुंडशृष्ठादक्षिणतः शिलासंगताम
 बुसवापदवाद्या भवतीत्यर्थः। ययुर्वातीत्यर्थः। तथा। दशाश्रमेधिके हंसतीर्थे आह्लादिवं व्रजेत। दशाश्रमेधहंसो वनत्वा शिवपुरं
 व्रजेत। पितामहादक्षिणतो महानद्यो दशाश्रमेधः। मातंगस्य पदे आह्लादिये इह्यालयं पितृन्। निर्मथ्याग्निशमीर्भविष्वि विष्वादि
 निःसह। मथो कुंडं हिततीर्थं पितृणां मुक्तिदायकं। तर्पणं त्रिउदानाच्च स्नानकृत्स्नमुक्तिमाप्नुयात्। मथो कुंडमुद्यतपर्वतनिकटे
 पितृन् स्मरन् नयेन्न वारामेशां गारकेधरो। गयाकूपे पितृदानादश्रमेधफलं लभेत्। गयाकूपे पतितादीनामपि पित्रादीनां मरणवर्षेति

४१

रवत्सरादौ आह्लाकार्यं तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। कियते पतितानां तु गते संवत्सरे क्वचित् शोधश्चर्मप्रमाणत्वाद्गयाकूपे स्ववंधुभिः। मार्तंडपा
 दकूपे वा आह्लाहं हि रस्मरन् इति। स्मरन्नि तितृतीयावज्जवनार्थं पथमेकवचनां अत्र पतितशहेन सर्वे दुर्मेरा भृतापातकिनश्च गृहं
 तोतदुक्तं तैवेव। शृगिदं हि नखिद्यालविषवद्विस्त्रियजलैः। सुदूरात्परिहर्तव्यः। कुर्वन्कीडां मृतस्तयः। नागानां विषियं कुर्वन्नुहतश्चा
 प्यथ विद्युता। निगृहीतः स्वयं राज्ञो यदोषेण कुत्रचित्। परदारान्नरमेतश्च द्रष्टव्यं तत्पतिमिह तः। असमानैस्तु संकीर्णं आंडाला
 द्यैश्च विग्रहं। कृत्वा तैर्निहताः शश्वज्जालादीन् समाश्रिताः। शराग्निविषदाश्चैव पाषंडाः। क्रूरबुद्धयः। क्रोधात्प्रायं विषवद्विंशस्त्रमुहं
 नंजलं। गिरिवृक्षपपातं वये कुर्वन्ति नराधमाः। कुशित्यजीविनो ये वसूनालंकारकारिणः। मुखभगास्त्येके वित्तविविधायां पुंसका
 ः। बृहदंडहता ये तु ये वापि ब्राह्मणैर्हताः। मत्स्यापातकिनो ये च पतितास्तप्रकीर्तिता इति। शरीनालिकेरजलकपूरकृताः। यानकवि
 मोघावातरविषरूपसदाता शरदः। सूनावधस्थानं शूलादितत्रालंकारकारिणः। सदा विहतास्तेवर्णिकाः। संत इत्यर्थः। ब्रह्मदंडहता

श्रीहणशापहताः। अथ त्वष्टा। तथा। नमस्कृते मस्मना यस्नात्वा तस्यैति पितृनाथो तपादेशनिः। कीरासंगमे स्नानकत्रः। आदीरामधु
 करिणां ब्रह्मलोकं नयेति त्वष्टा। सुपुत्राणां महाकात्यायिः। सप्तकुलमुद्धरेत्। सुपुत्राणां यागाममथो। स्नातो नत्वा वसिष्ठेशतस्य तीर्थ
 श्रमेयभाक्। गृध्रवदोत्तरे वशिष्ठेश्वरततीर्थे। इष्टिचक्रेश्वमेयास्थावशिष्ठो मुनिसत्तमः। इष्टिनिर्गतः शंभुर्वरं वृणु वशिष्ठका प्राहे
 तितं वसिष्ठो पिशिवुष्टो सिमेयदि। वस्तु सर्वदेवावतथे सुक्ताशिवं स्तितः। पिंडो धेनुकां कामधेनुपदेषु च। स्नातो नत्वा कामधे
 नुं ब्रह्मलोकं नयेति त्वष्टा। कर्दमाले गायानां भौमुंडप्रसमीपतः। स्नात्वा आदी नयेत्स्वर्गं पितृन् नत्वा च वंदिको। फल्गुवंडी श्मशाना
 र्थसंगमि शान्ता मर्त्यवापि त्वस्वर्गं नयेदित्यनुषंगः। गंधारगजो गायानां गायत्रिगदाधरः। गायत्र्या शिरश्च वषट्पुत्रा मुक्तिनापि
 का। एतेषु पूजापिंडानां गायानां मुक्तिदायका इत्यर्थः। गायो यो नुष्टो तस्मात्त्रिः सप्तकुलमुद्धरेत्। यत्र तत्र स्तिता देवा रूषयो वि
 जिते दिवा। आद्यगदाधरं ध्यायन् आह पिंडादिना ततः। कुलानीशतमुद्धृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्। पितृन् यतो यत्र तत्र देवा दयः स्तिता

कामः ४

४२

स्तत इति संबंधः। ततो दद्यो दने नैव दत्त्वा नैव दद्यमुत्तमं। जनाहं नायदेवाय संपूज्य वयथा विधि। दद्याद रूप्य पिंडां स्तुतकृषेणैव जीवतां
 तच्छेषेण दद्यो दनशेषेण। तथा। जनाहं नो नमस्कृते तस्य हस्ते नुपिंडः। मंत्रेण वा तप्तो नैषो मद्येनापि तिलैर्विना। जीवतां दधिसंमि
 श्रः सर्वं ते विष्णुलोकगाः। आत्मानं पिट्मिस्साहं विष्णुलोकं नयेन्नरः। मंत्रश्च। एष पिंडो मया दत्तः। स बहस्ते जनाहं ना गायत्र्यै त्वया दे
 यं मयं देव वृते प्रमयि। यस्तु पिंडो मया दत्तः। स्नाद्युदि श्य जनाहं नदिहि देव गायत्री र्घतस्मे तस्मे मृते तुतो जनाहं नतमस्तुभ्यं नमः। पितृ
 रूपिणे। पितृपावनममस्तुभ्यं नमः। मुक्तिहेतवो नमस्तु पुंडरीकाक्षे रूपाय विमोचनालह्मीकांतमस्तुभ्यं नमः। पितृमोक्षदेति।
 गायत्र्या पितरूपेण स्रुपमेव जनाहं ना तं दृष्ट्वा पुंडरीकाक्षमुच्यते वरूपाय त्वामजायु वसपात्यनत्वा भीमो जनाहं ना। आहं स पि
 ङ्कं कृत्वा धातुभिर्विष्णुलोकमाक्रु। धातुभिर्बुधिरादिभिः संहतिसहार्थततीया। अत्र वक्तव्यं प्रागेवोक्तं। तथा। रमेवन गतिशेला
 मालभ्य भरतस्तिताः। पित्रे पिंडादिकं दत्त्वा रामे शं स्थाप्य तत्र च। स्नात्वा थ रामशं रामं सीतासमन्वितो। तत्र आहं स पिंडं वृत्तं विष्णु

तत्र

पुरं वजेतापि ह भिः सह धर्मात्मा कुलानां वशते सहा महानदी परपरस्तु भरताश्रमसंविधाने महानघांस्त्राह्वारमेशराप्रश्रीताह
 ह्वारामपदे सपिंडं श्राद्धं कार्यं मित्यर्थः। शिलादक्षिणहस्ते वस्त्रापितः कुंडपर्वतः। तत्र श्राद्धादिना सर्वत्रापि ह नृवल्ल पुरं नयेत्। कु
 ङेनाथतपस्रवंसीतादेर्दक्षिणे गिरी तथा। मत्तगस्य पदे पुण्यपिंडः स्वर्गं नयेत्। पितृनुवा म हस्ते शिलायाश्च मुद्यंतो निहितौ गि
 रिः। आनीतो ह्युदयादेः सत्रमस्मिन् महात्मना स्तुपितः पिंडस्तत्रापि ह नृवल्ल पुरं नयेत्। कुंडमुद्यंतकंतत्र स्थात्मना तपसे कृतं
 । ब्रह्मा तत्र वसावित्री कुमाराभ्यां स्थितस्तिहाहाहा हूहू प्रभृतयो मीतनादं प्रवक्तिरे। अगस्त्ये भगवान् यत्र तपश्चोयं च वारह। ब्र
 ह्मर्षेः क्व वरा नुलेभे महात्मं भुवि दुर्लभं। लोपा मुद्रां तथा भार्यापि ह्वाणं परमो गतिः। माहात्म्यादिकं वरत्रयं लेभे इत्यर्थः। स्नात्स
 त्र वमध्याहे सा वित्री समुपास्पृश्या कोटिजन्मभवे द्विषो धनाद्यो वेदपाराः। तत्र उद्यंतक कुंडे मध्याहे स्नात्वा सा वित्री नामिका मा
 ध्याह्नसंश्यां कुर्यादित्यर्थः। आस्यं पदे स्नात्वा पिंडो ब्रह्मलोकगः। पितृभिः सह धर्मात्मा पूज्यमानो दिव्यो कसेः। तथा ब्रह्मयोनिं

४३

प्रविश्याश्रितो क्लेशस्तमानवः। परं ब्रह्म सयातीह विमुक्तो यो नि संकटात्। नत्वा गया कुमारे वत्राह्मण्यं लभते ततः। सोमकुंडाभिषेका
 द्यैः सोमलोकं नयेत् पितृनु। अभिषेकस्तानां आदिपदात्रपणश्राद्धपिंडाजनिवलिः का कशिलायां च कक्षेभ्यः ह्वाणमोहदः। ह्वाण
 मोहदः सद्यो मोहदः। स्वर्गद्वारे श्वरं नत्वा स्वर्गोद्भव पुरं वजेत। पृथग्मं स्वर्गाप्यततो ब्रह्म पुरं वजेदित्यर्थः। पिंडोद्यो मगायां निर्मल
 त्वं नयेत् पितृनु। शिलायादक्षिणहस्ते भस्मकुरमधारयत्। धर्मो जस्तत्र वहरः सत्रमंसमकारयत्। यतो सोमभस्म कृटादि भस्म स्नाना
 नुना कदः। तत्र तप भस्म स्नानादित्यर्थः। वटो वटेश्वरस्तत्र वटस्थितश्च प्रपितामहः। तदग्रे रुक्मिणी कुंडं तस्यायेकपिलानदी। क
 पिलेशो नदीतीरे अमासो मसमागमे। कपिलायानरः स्नात्वा कपिलेशं नम्यजेत्। यजेत पूजयेत्। श्राद्धदः स्वर्गमागी स्यान्महेशी कु
 ङ एव च तोरी वं गला तत्र सर्वसौभाग्यदायिनी। तथा। शिलाया वामपादे उपेत कृटो गिरिर्धृतः। धर्मराजेन प्रादाद्यो गिरिः प्रेतशि
 लाश्रयः। पादे नरैरे निक्षिप्तः। शिलाया पापभावतः। प्रेतभावस्वरूपेण करग्रहणकानने। पृथक् स्थिताश्च वहो विघ्नकारिण एव व।

ब्राह्मदिकराणां ह्युपांतीर्थे पितृविमुक्तिदं गतं शिलादि संपर्कोत्प्रेतकृतः पवित्रतां प्रेतकुंडं वतन्नास्ते देवास्त्रयपदैः कृताः ॥ आइपिंडा
 दिक्कृताः प्रेतत्वान्मोक्षेति ह्यत्रादौ स्नातस्तः ॥ ब्राह्मदिकराणां तथा वैकुण्ठलोहदेवश्च महामुखो गिरिर्धृतः ॥ आइपिंडादिक्कृतत्रपि
 ह्यत्र स्नपुंरनयेत् ॥ शिलादह्निपादे तु गृध्रकूटो गिरिर्धृतः ॥ धर्मराजेन तत्कुर्यात् ॥ यमुपावतः ॥ गृध्ररूपेण संसिद्धास्तपः ॥ कृ
 त्वा महर्षयः ॥ अतो गिरिर्धृतः कूटस्य गृध्रे शिवः ॥ दृष्ट्वा गृध्रे स्नात्वा याति शंभोपुरं नरः ॥ तत्र गृध्रवटं नत्वा प्राप्नोति कालिदिवं व्रजे
 त् ॥ तत्र गृध्रगुहायां च आइदः पितृलोकभाक् ॥ रुणमोक्षं पापमोक्षं शिवं दृष्ट्वा शिवं व्रजेत् ॥ आदिपादेन गिरिणा समाजो तं शिलोद
 रे ॥ तत्रास्मिन् रूपेण विघ्नेशो विघ्ननायकः ॥ तं दृष्ट्वा मुच्यते विघ्नेः पितृन् शिवपुरं नयेत् ॥ गायत्रीं च गायति तं स्नातो दृष्ट्वा दिवं व्रजेत्
 ॥ ब्रह्माणं वादिपादं दृष्ट्वा स्यात्पितृतारकः ॥ नामो वपिंडो यस्मिन् पितृन् ब्रह्मपुरं नयेत् ॥ नितंबे मुंडं पृष्ठस्य अरविद्वयं नत्वा भूतां सु
 उष्ट्रधारं विदोद्गीहृष्ट्वा पापं विनाशयेत् ॥ कौचरूपेण हि मुनिमुंडं पृष्ठे तपो करोत् ॥ तस्य पादौ किं तोयस्मा कौचपादः स्ततः स्मृतः ॥

४४

ल२

आ२

स्नातो जलाशये तत्र नयेत् स्वर्गं कुंभं ॥ अंशमिपुराणे गयातीर्थानि ॥ गायत्र्यां वमहानद्यां स्नानं संध्यां समाचरेत् ॥ गायत्र्या अ
 युतः प्रातः आइपिंडमथा कुर्यात् संध्यां द्विवाद्ये तस्मात्वागीतनार्थं दिनाद्यथा सावित्री पुरतः संध्यापिंडदानं वतत्यदे ॥ अग्न्यस्य पदे कु
 र्याद्योनिहारं प्रविश्यानिर्गतो न पुनर्योनि प्रविशेन्मुच्यते मयात् ॥ बलिः काकशिलायां च कुमारं नुनमेततः ॥ स्वर्गद्वारे सोमकुंडे वा
 युतीर्थं च पिंडदः ॥ भवेदाकाशगंगायां कपिलायां च पिंडदः ॥ कपिलेशं शिवं नत्वा रुक्मकुंडे च पिंडदः ॥ कोटितीर्थं च कोटीं च गत्वा
 सोमपदे नन्दः ॥ गदालोले वा मनके गोपतारे थपिंडदः ॥ स्नात्वा नरो वतरणामेकं त्रिंशकुले हतिः ॥ गोदः पिंडपदाता स्यात् कौच
 पादे च पिंडदः ॥ तृतीयायां विशालायां निर्वापाय पिंडदः ॥ रुणमोक्षं पापमोक्षं भस्मकुंडे च भस्मना स्नानं कृन्मुच्यते पाप
 न मे द्वे व्रजनाहते ॥ त्रयः पिंडा मया दत्तास्तव हसे जनाहने ॥ परलोकं गते मया मया मुपतिष्ठतां ॥ गायत्र्या पितृरूपेण स्वयमेव
 जनाहने ॥ तं दृष्ट्वा पुंडरीकाक्षं मुच्यते च रुणत्रयात् ॥ मार्कंडेयश्च रं नत्वा नामा सर्वेश्वरं नरः ॥ गृध्रकूटे धौ तपादे कादं विन्याच

पिंडदः। पुष्करिण्यां कर्मालेखमतीर्थेव पिंडदः। प्रभासे शंनमेत्येत शिलायां पिंडदो भवेत्। दिव्यं तरिकभूमिस्थः पितरो वा प्रवादय
 :। पितादिरूपमुक्ताः सुः पिंडे हर्षेर्मया खिलाः। स्नानत्रये शिलायां वगया शिरसि यत्नता। प्रभासे प्रेतकुंडे वपिंडे तारयते कुला वशिष्ठे
 शंतमस्तुत्यत कुंडे पिंडदो भवेत्। गायानामौषमन्त्रायां गायकोद्यां वपिंडदः। गदाधराय तो मुंडपृष्ठादेयाश्च सत्रियैः। मुंडपृष्ठां न मेदा
 दिक्तेन पालादिसंयुता। पूजयित्वा भयंतस्या द्विपदो गदिनाशने। ब्रह्मा एव नमस्तुत्य प्रह्लोकं नये कुलां मुनदां वलमद्वयं संपूज्य
 पुरुषोत्तमो सर्वकामसमायुक्तः। कुलमुद्धृत्य नाकभाक्। माधवं पूजयित्वा उदेवो वसानिको भवेत्। महा लक्ष्मी प्राप्नोतीति मंगलो व
 सरस्वती। पितृमुद्धृत्य स्वर्गस्थो मुक्तिभागो जसा सुधीः। द्वादशादित्यमभ्यर्च्य वदित्ते वंतसि दुर्कारो गादिमुक्तः। स्वर्गी स्यात्की कयदि
 विनायकं। प्रपूज्य कार्तिकेयं वनिर्विघ्नः सिद्धिमाप्नुयात्। सोमनाथं च कालेशं रामेशं ब्रह्मकेश्वरं। अष्टांगानि गृह्यानि पूजयित्वा
 य सर्वभाक्। तारायते वराहं वनरसिंहं न मे द्विये। ब्रह्मविष्णुमहेशं रात्रिपुराय महे शदं। सीतारामं च गरुडं वामनं संपूज्य च

लिं-
 ४१५

। सर्वकामानवाप्नोति ब्रह्मलोकं नयेत्पितृभ्यो देवैः सार्द्धं संपूज्य देवमादिगदाधरं। रुपात्रयदिति मुक्तस्तारयेत्कलं कुलादेव रूपशिला पुष्पिता
 स्मादेव मयी शिला। गायानां न हि स्नानं यत्र तीर्थं न विद्यते। फलवी शं वै वंडी वप्रणम्य गार्केश्वरं। सातंगस्य पदे श्वादीं भरताश्च मे भवेत्। दंसा
 तीर्थकोटि तीर्थयत्र पिंडशिलानदः। तत्र स्यादग्निधारणं मधुसूतसि पिंडदः। इंद्रे शं कपिलेशं च नमो हृदि विनायका। पिंडदो धेनुकार एष पदे
 न मे च्छां। सर्वान् पितृभ्यो वरं सरस्वत्या वपिंडदः। संध्यामुपास्य सायाह्ने न मे लक्ष्मी सरस्वती विसंध्या कुरु वेदि प्रवेद वेदांग पारगा। गद्यां प्रदोह
 णीकृत्य विशां संपूज्य तर्प्य वा अन्नदानादिकं सर्वकृतं तत्राक्षयं भवेत्। स्मृतिरत्नावल्या। महानदी ब्रह्मसदो वरश्च प्रभासमुद्यंत मथो गाय शिरः स
 रस्वती धेनुका धर्मैः पृथमेते कुरुद्वैत समागयायां। तथा। दिवो कसो पुष्करिणी समासाद्य जितेन्द्रियः। न दुर्गतिमवाप्नोति वा जपेयं च विदति वा
 जपेयं तत्पलेल कणया। अथ माद्यपदे गच्छे इह वरी दृढव्रता। तत्र माद्यपदे स्नात्वा वा जपेयं फलं लभेत्। तत्र कोटि स्फुटीर्थो नो विष्णुता भरतर्ष
 मातं अभिषेकं कुर्वीत तीर्थकोद्यां बुधो वरः। पुंडरीकमवाप्नोति विष्णुलोकं वगच्छति। अभिषेकः स्नानं पुंडरीकं। यागविशेष फलं। तथा ब्रह्म

॥ सदसि राजेन्द्र ब्रह्मणा यूप उद्धिता यूपं प्रदक्षिणी कृत्य वा जपेय फलं लेभेत् ॥ तथा तत्र पुष्करिणी रम्यो यूपु म्रानामना मतः ॥ आहं भवति
 वानंतं तत्र दवं महोदयो तथा कतकेशं वकेदारं नारसिंहं वामनां रथमांसि मध्यं पित्रसु सर्वा सुतारयेत् ॥ तत्राद्यं वं प्रकृत्या यो निद्वारं वते वैवति
 श्रुते भरतुर्धमा तत्र गत्वा विमुच्यते पुरुषा पो नि संक्रामन्तथा तत्रैव पंचदिना चैव ॥ या कृत्य मुक्ता वाप्यो स्नानं मर्तं गम्य धर्मं पृष्ठे परिहृति ॥ आहु पित्रे
 ततः कार्यो मध्याह्ने कूप्यु पयाः ॥ ब्रह्मणः सदसि स्नात्वा कृत्वा यूपं प्रदक्षिणां ॥ तृतीयदिने सकुर्याद्वाहं पिडा वसे वनां ॥ महानद्या मुपस्थपयेत् ॥
 वदेवती ॥ अक्षयानुलभं तैलोकान् कुलं चैव समुदरेत् ॥ गया शिरसि त कुर्याद्वाहं पिडा वचुर्थकै ॥ पंचमेदिने गच्छेद्दमहय संज्ञक मिति ॥
 त्रपुराणां तरे क्रमान् चैपि भूयस्त्रयानवायवीये एवोत्पत्तेस्तदनुसार एव कार्यं इति प्रागेवोक्तं ॥ विशकलित तीर्थान्यपि यथात्र काशं वा दक्ष
 योक्तं क्रमेण कार्यं ॥ यद्वा यथेच्छं येन केन सिद्धिमेवा कर्मतो न ॥ अपि गया यात्रा महा फलेत्याग्नेयोक्ते रित्याह्युक्तमेव ॥ एवं गया कृत्ये नि
 दिततो निर्गमन काले गदा धर पूजां कृति प्रार्थनाः कार्याः ॥ स्तुतुं संध्या र्थं देवमादि देव गदा धर मित्यग्निपुराण वचनात् ॥ स्तुति प्रार्थनेषु

यंगो वक्ष्यते ॥ इति श्रीमद्भट्टरामेश्वर सूरिसुनु नारायण महद्विरचिते विस्वलीसेतो गया प्रकरणे मया कृत्ये ॥ ॥ ॥ विष्णु साक्षात्कृतं
 लिख्य विरसं भूषितं मया प्रचारं महेन्द्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts